

Sommerhusbyer og typesommerhuse

Efterkrigstidens sommerhusbyggeri i hovedstadsmetropolen

AF HENNING BRO

I dag rummer Danmark næsten en kvart mio. sommerhuse, knapt en halv mio. danskere har med den nuværende gennemsnitlige husstandsstørrelse adgang til et sådant, og et endnu større befolkningssegment har mindst en gang i livet opholdt sig i et sommerhus. Det på trods har forskningen i en historisk sammenhæng kun i mindre grad beskæftiget sig med den bymæssighed, der kom ud af det omfattende sommerhusbyggeri. Med det udgangspunkt sættes i denne artikel fokus på sommerhusbyen som et småbyfænomen i hovedstadsmetropolens åbne opland i efterkrigstiden, og hvorledes denne bydannelse særlig her, men også andre steder i landet, skabte grundlag for, at produktion og import af typesommerhuse blev en ny branche i bygge- og anlægssektoren.

Indledning

Ligesom typehuset og forstaden blev nærmest forbundne i efterkrigstidens forstæder i hovedstadsmetropolen, gjaldt det også sommerhusbyen og typesommerhuset i byregionens åbne land.¹ Med afsæt i denne kobling mellem bydannelse og en bestemt form for boligbebyggelse, og dertil knyttede erhverv inden for bygge- og anlægssektoren har denne artikel til formål: 1) at belyse de historiske og samfundsmæssige forudsætninger for og forløbet af dannelsen af sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens åbne land i efterkrigstiden, 1950-1990, 2) med dette udgangspunkt at analysere omfanget, sammensætningen og karakteren af periodens typesommerhuse i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 3) at analysere centrale træk ved og forandringer i den branche, der i perioden opstod i forbindelse med produktion og import af typesommerhuse til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer.²

Artiklen bygger i helt overvejende grad på sommerhusbyggesager fra de købstads- og sognekommuner og senere primærkommuner, som indgår blandt de digitaliserede byggesagsarkiver i de nuværende kommunerne i Region Hovedstaden og samme kommuner i Region Sjælland, der frem til 2007 var en del af tidligere Roskilde Amtskommune. Artiklens geografiske forståelse af hovedstadsmetropolen omfatter således: Hovedstadskommunerne, København og Frederiksberg, samt tidligere Københavns, Frederiksborg og Roskilde amtskommuner. Betegnelserne: Hovedstadsmetropol og byregion anvendes i artiklen synonymt, idet en byregion er en byhistorisk betegnelse for: Et, på tværs af politisk-administrative og jurisdiktionelle rammer, funktionelt sammenhængende og integreret urbant system, netværk, af forskellige interagerende byenheder af forskellig størrelse, struktur og funktion.³

Henning Bro, f.1953. Cand.mag.(historie/samfundsfag) og ph.d. (historie). Arkivar ved Rigsarkivet og Grønlands Landsarkiv 1985-1988, og lektor ved Nykøbing Katedralskole 1983-1985 og 1988-1995. Fra 1995-2020 stadsarkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv, hvor han fortsat er tilknyttet.

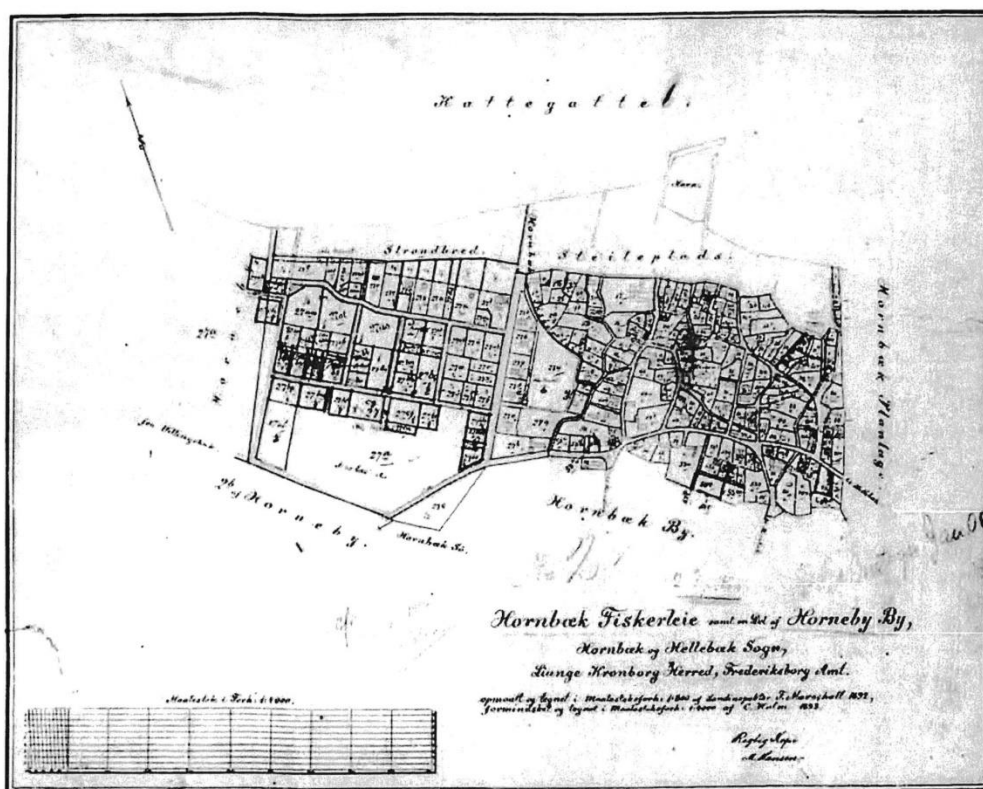
De lange linjer

Som andre fænomener havde sommerhusbyerne i efterkrigstidens hovedstadsmetropol også sine historiske forudsætninger. Lange linjer, der går flere århundreder tilbage i tiden, men havde det fællestræk, at sommerbosætning i landlige eller kystnære områder repræsenterede en modreaktion i forhold til Københavns stadig mere fortættede karakter.

Sommervillaer

Helt op til de første årtier af det 20. århundrede var alene samfundets øverste lag begunstiget med fritid og ferie og havde økonomiske mulighed for at omsætte dette gode til sommerophold uden for hovedstaden. Fra en gang i 1600-tallet rykkede kongefamilien og hoffet i sommerperioden fra det stadig mere tætbebyggede og fæstningsindespærrede København ud til sommerslotte i hovedstadsoplandet. Først til Frederiksborg Slot i Hillerød, senere Frederiksberg Slot lige uden for voldene og siden til de nyere nordsjællandske slotte i Hørsholm og Fredensborg. Fra slutningen af 1700-tallet og ind i den første halvdel af det følgende århundrede fulgte det mest velstående borgerskab og provinsgodsejere med københavnske palæer efter, og opførte et større antal sommerlandsteder i hovedstadens nærmeste nordlige opland og på Frederiksberg.

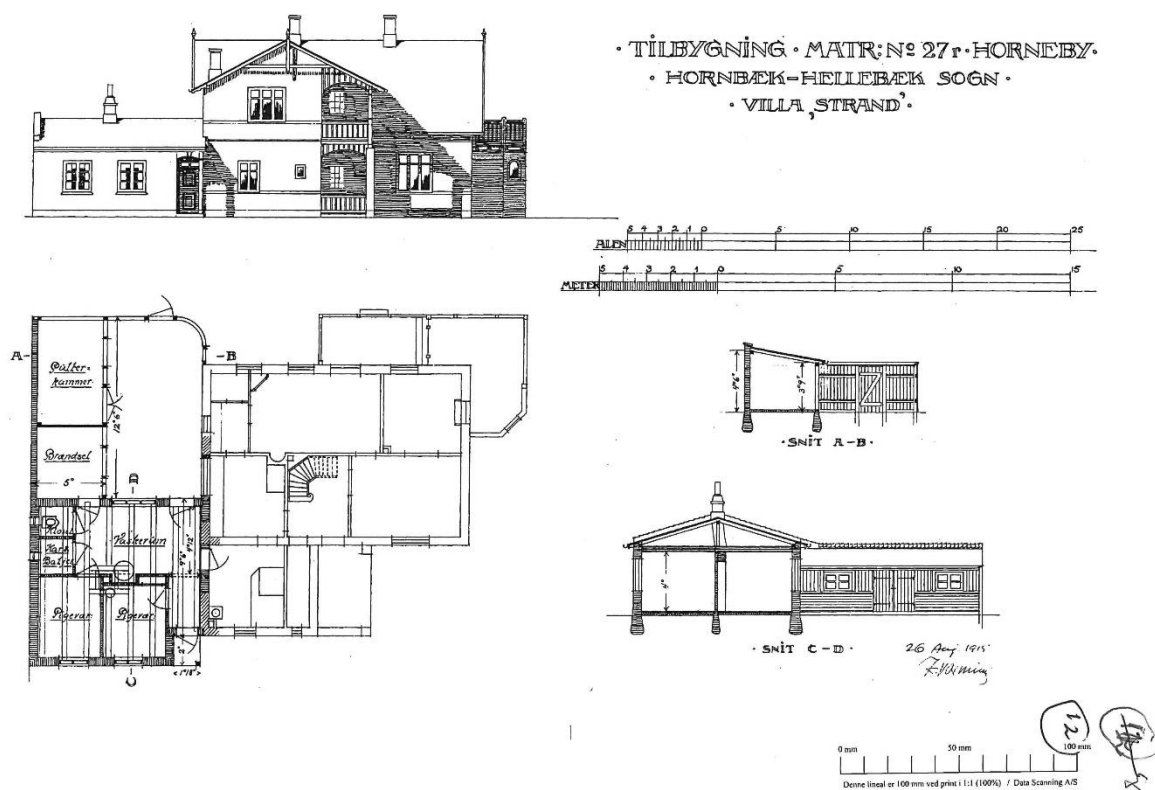
Med industrikapitalismen og den ledsagende urbaniseringsproces sprængte København sig med en befolkning på 130.000 indbyggere i midten af det 19. århundrede ud af sin befæstning, og inden første verdenskrig var de uden om liggende bro- og voldkvarterer helt udbygget, ligesom Frederiksberg havde forvandlet sig fra et landsogn til en storby, der var fuldt integreret i den udvidede hovedstad omfattende omkring en halv mio. indbyggere. På samme tid blev fabrikanter, grosserer, vekselerer, skibsreddere, storentreprenører, ledede privat og offentligt ansatte embedsmænd hovedstadens nye overklasse, mens mindre selvstændige og øvrige funktionærer og fag- ufaglærte arbejdere blev en hastigt voksende mellem- og underklasse.

*Kattegatkysten:
Udstykningsplan
for området med
sommervillaer, til
venstre, og
fiskerlejet
Hornbæk, til højre.
(Matrikelkort 1893-
1906, Kort- og
Matrikelstyrelsen).*

Ud over voldsomme forskelle i indkomst- og arbejdsforhold og bolig- og levevilkår afspejledes industrisamfundets klasseforskelle sig i adgangen til fritid og ferie. Et gode, som helt frem til et stykke efter århundredskiftet alene overklassen var begunstiget med, og som det, ud over selskabelighed, deltagelse i hovedstadens kulturliv eller i det idræt- og friluftsliv, der i første omgang var forbeholdt de mest velbærgede, omsatte til et kærnefamilieliv i en villa. En af tidens nye boligformer, som blev den optimale ramme for den fra industrialismens produktions- og arbejdsliv isolerede kærnefamilie, og som samtidig blev en modreaktion i forhold urbanismens fortættede byrum og dermed udtrykte tidens trend: Et liv i eller omgivet af det fri med frisk luft og lys.

Men villaen blev også den form, som overklassen overførte som boligrammen for sommerlandliggerlivet i hovedstadens opland. Først i form af monstrøse sommervillaer, der bredte sig i smalt bybælte op langs Øresundskysten fra Hellerup til syd for Helsingør. Et sommervillabælte, som i det sydlige del kom til at blive en katalysatorer for forstadsdannelserne mellem Hellerup og Runsted, men som vest for Helsingør efterhånden bredte sig videre langs Kattegatkysten til Hornbæk, hvor der vest for fikserlejet fra 1893 og i de følgende årtier opstod en egentlig sommervillaby. Den første af sin art i landet og endda af en ganske planlagt karakter, da sommervillaejerne af egeninteresse ønskede ordnede forhold for så vidt vejudlæg, bebyggelse, forsyning med vand, gas og elektricitet og spildevandsafledning.⁴

"Villa Strand". En af sommervillaerne i Hornbæk, der allerede i 1915 måtte udvides med de yderligere pigeværelser og det større vaskerum, som ses til venstre (Helsingør Kommunes Byggesagsarkiv).

Kattegatkystens sommerhusbybælte: A.P. Møllers sommerhus direkte ud til Udsholt Strand omkring 1920 (Gribskov Arkiv).

De første sommerhusbyer

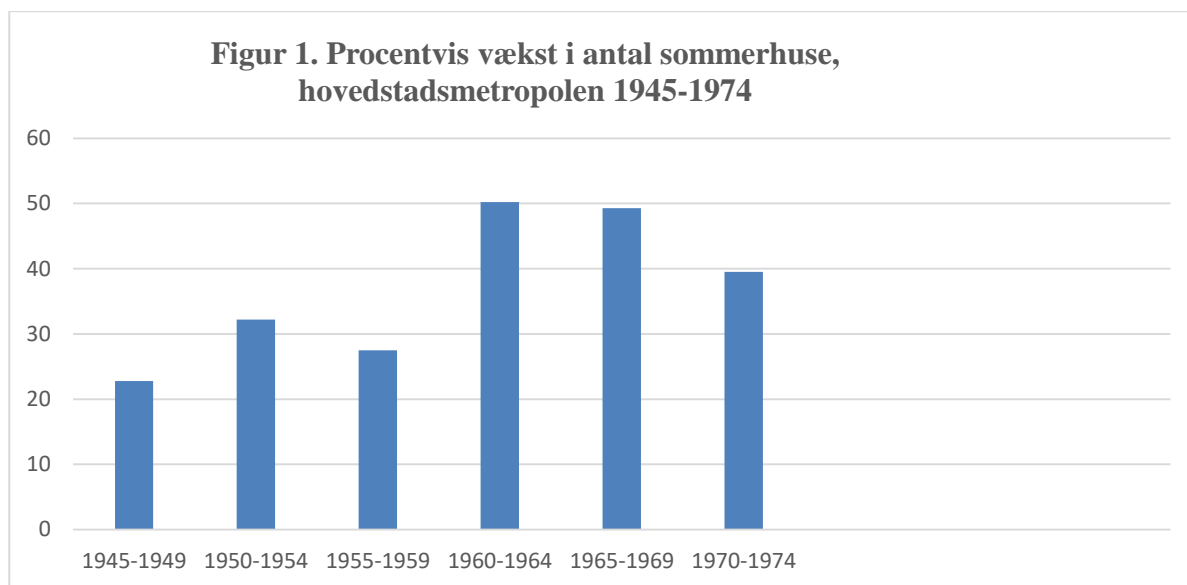
Med den øgede fritid og realindkomst, der i mellemkrigstiden og 40'erne kom bredere samfundslag til gode, repræsenterede perioden den første egentlige sommerhusbølge i hovedstadsmetropolens åbne opland. Med en i hovedsagen støt stigende tilvækst af nye sommerhuse, blev der i perioden tilvejebragt godt 7.000 sommerhuse.

Mens knapt 30 procent heraf opførtes som ilegalt helårsbeboede sommer- og lyshuse og senere i ombygget form eller ved erstatningsbyggeri blev en afgørende katalysator for forstadsomdannelsen i hovedstadsmetropolens Nordvest-, Vest- og Sydegn, rejstes de resterende godt 70 procent af sommerhusbyggeriet i mellemkrigstiden og 40'erne i sommerhusbyer- og enklaver. Blandt hovedstadsmetropolens forskellige bykategorier blev sommerhusbyen i dens åbne opland et nyt fænomen.

Samtlige af sommerhusbyerne lokaliseredes til kystområderne i hovedstadsmetropolens udkant i form af to langstrakte sommerhusbybælter: Et, der over 50 km fulgte Nordsjællands kystlinjen fra Helsingør til Hundested, hvor der længe før var opstået et stort antal fikserlejer, og hvortil førte, efter tidens forhold, gode biveje fra landeveje længere inde i landet og det nordsjællandske sidebanenet. Et ved Køge Bugt, som over en 30 km lang strækning fra Avedøre og til Jersie Strand særlig efter etableringen af en ny hovedlandevej i midten af 30'erne blev mere tilgængelig. Herudover opstod langs kyst- og fjordstrækningerne andre steder i hovedstadsmetropolens åbne opland en række mindre enklaver af sommerhusbebyggelser: En på Amagers sydspids ud til Køge Bugt. En ud til Isefjordskysten ved Kulhuse i Hornsherred. En ved Strøby Strand på Nordstevens ved Køge Bugt sydkyst. Og her udover mindre husklynger ved metropolens øvrige kyst- og søområder.

Ud over den signifikante udbredelse langs kyst- og skovlinjerne blev mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyer og -bybælter i hovedstadsmetropolens opland kendetegnet af en koncentriske byvækst, hvor et eller flere bebyggelseslag, langs parallel- eller tværveje veje og uden fællesarealer, idrætspladser og større offentlige forsyningsanlæg, med tiden lagde sig uden om den ældre sommerhusbebyggelse nær ved kyst- og naturområderne. Der hvor der indlagdes elektricitet blev denne samlet varetaget af NESAs, mens vandforsyningen enten klaredes ved boringer på de enkelte parceller, af private vandværker i større sommerhusbyer eller ved forsyning fra nærmeste bymæssige bebyggelse.

På nær enkelte undtagelser gennemførtes, der i perioden igen kloakering af sommerhusbyerne, hvorved spildevand udledes på den enkelte grund, nærmeste vandløb eller til sivebrønde. Da de nærmest sommerhusbyerne beliggende ældre eksisterende bymæssige bebyggelser, fiskerlejer og landsbyer, havde dagligvarebutikker, i nogle tilfælde også andre former for detailforretninger og håndværksvirksomheder, knyttedes der i perioden til de nordsjællandske sommerhusbyer ikke særlige bymæssige servicefunktioner til sommerhusbyerne. Til gengæld dannede sommerhusbyerne ved Køge Bugt grundlag for en stribe af mindre dagligvareforretning og byggehåndsværksvirksomheder ned langs Køge Landevej.⁵

Kilder:⁶

Sommerhusbyen

Trods mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbydannelser blev sommerhusbyer i videre omfang først i efterkrigstiden et bymæssigt fænomen i hovedstadsmetropolens åbne land. Bydannelser, der skabtes på grundlag af periodens sommerhusboom med sine særlige forudsætninger, og som fik sine særgene demografiske, bebyggelses- og erhvervsmæssige kendetegn.

Sommerhusboom

Mens en støt stigende tilvækst af nye sommerhuse i mellemkrigstiden havde tilvejebragt 5.000 sommerhuse, førte besættelsestidens krigskrise og efterfølgende fredskrise til et betydeligt fald i nyopførte sommerhuse (figur1). Det blev derfor først med den samfundsøkonomiens genopretning omkring 1950 og de høje vækstrater fra slutningen af 50'erne og frem til starten af 70'erne, at grundlaget skabtes for, at den første efterkrigstid blev kendetegnet af et viritabet sommerhusboom. Et kraftigt stigende og meget stort sommerhusbyggeri, der på 23 år i 71 sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens åbne opland tilvejebragte ikke mindre end 33.000 sommerhuse; svarende til 1.427 sommerhuse pr. år.

Forudsætning

Vækst blev den helt grundliggende forudsætning og nøglebegrebet for den samfundsmæssige udvikling i den første efterkrigstid. For periodens sommerhusboom og sommerhusbyer i

hovedstadsmetropolen i en kombinationen af byregionens forstærkede urbane vækst, vækst i ferie- og fritidens omfang og økonomisk vækst.

Det urbane pres

Den massive urbanisering, der i den første efterkrigstid kendetegnede hovedstadsmetropolen, bevirkede således, at den i 1970 havde fået et folketal på 1,7 mio. indbyggere og en i Danmark uset bebyggelsesmæssige udstrækning. Først ved udbygningen af de forstæder, der var opstået omkring hovedstaden frem til midten af århundredet til et 5-15 km bredt koncentrisk forstadsbælte. Samtidig og i et stadig større omfang ved dannelsen af de langstrakte radiale forstadsbånd, der i længder af 30-40 km efterhånden kom til at flyde sammen købstæderne i den omliggende købstadsring: Helsingør, Hillerød, Frederiksværk, Frederikssund, Roskilde og Køge.

I processen forsvandt naturområder, der hidtil havde haft en rekreativ værdi eller havde potentiale for at blive anvendt som så. På samme tid som afstandene fra hovedstadsmetropolens kolossale sammenbyggede urbane områder til de nærmest liggende rekreative områder blev forlænget i betragtelig grad. Samtidig med at disses mere yderlige placering i byregionens fjerne opland gjorde tilgængeligheden til dem vanskeligere. Med denne urbaniseringsproces og dens negative sideeffekter forstærkedes modsætningen mellem arbejds- og dagligdagslivet i den yderlige fortættede hovedstadsmetropol med dens forcerede trafik, miljøbelastninger og stadig mere hektiske og monotome arbejdsliv på den ene side og på den anden frie og åbne omgivelser og et andet liv end bylivet. Et liv ved kyster, fjorde, søer eller blot i det åbne land, der alene kunne udleves i ferie- og fritiden, men forudsatte denne var til rådighed i et større omfang.⁷

Øget fritid og sommerhuslivsform

Med den første efterkrigstids udvidede arbejdsfri tid åbnedes muligheden for et mangeartet fritidsliv for bredere samfundslag. Det være sig tilkøb af underholdnings-, ferie- og charterindustriens forskelligartede aktivitetstilbud eller blot et friluftsliv. Enten i haven i eget enfamiliehus eller i havekolonien. Eller ved aktiv idrætsudøvelse eller blot afkobling i og nydelse af naturen i alt fra bynære parkanlæg til fjernere rekreative skov-, sø og- naturområder. Med privatbilen, der efterhånden blev hvermandseje, udvidedes den geografiske aktionsradius for friluftslivet til netop sådanne rekreative område, som det offentlige samtidig tilvejebragte og som særligt de befolkningslag, der ikke økonomisk magtede fast ejendom, måtte henlægge friluftslivet til. Var der for disse grupper en smule mere økonomisk overskud, blev drømmen om eget hus eller sommerhus udlevet i den campingvogn, der erstattede teltet, eller i de almennyttige feriebyer, som senere udviklede sig til feriecentre med et stort udbud af forskellige former for aktiviteter.⁸

For den del af hovedstadsmetropolens befolkning, der økonomisk magtede både at have en lejebolig i en etagebebyggelse eller et enfamiliehus og samtidig at erhverve og besidde et sommerhus, førte byregionens særligt stærke urbane pres til, at denne fritids- og feriebosætningsform som ramme for et friluftliv blev langt mere eftertragtet end andre steder i landet (tabel 1). Mens 1-5 procent af befolkningen i landdistrikter og mindre bymæssige bebyggelser og 9 procent i større byer ved udgangen af den første efterkrigstid benyttede den fritids- og ferieform, som sommerhuset gav mulighed for, var denne andel signifikant højere i hovedstadsmetropolen. Med den intensive bebyggelse og en andel af etageboliger på 92 procent af samtlige boliger, udgjorde den del af hovedstadens befolkning, der tilbragte ferie- og fritiden i eget sommerhus 17 procent, mens samme andel udgjorde 11 procent i hovedstadsmetropolens forstæder. Her var der mindre bebygget end i selve hovedstaden og lettere adgang til rekreative områder, ligesom andelen af enfamiliehuse på 48 procent af samtlige boliger muliggjorde den kompensation for byregionens urbane pres, som en havebolig udgjorde.⁹

Mens et sommerhus i fredelige, landlige og rekreative omgivelser i den første efterkrigstid, som i mellemkrigstiden og 40'erne, således fortsat kompenserede for det levevilkårsunderskud, som bylivet og helårsboligen i den fortættede hovedstadsmetropol var udtryk for, og stadig gav mulighed for opnåelse af den sociale status, som besiddelsen af en havebolig indbefattede, ændredes dets hidtidige brugsværdi. Med periodens stigende realindkomster og relativt billigere fødevarerpriser, kom dyrkningen af grønsager ikke som hidtil til at udgøre et nødvendigt supplement til husholdningsøkonomien. Da størsteparten af hovedstadsmetropolens befolkning i efterkrigstiden ikke som forældre- og bedsteforældregenerationerne havde samme veneration for et tidligere liv i provinsens landdistrikter, mistede denne form for have dyrkning samtidig sin funktion som erstatningsobjekt for en tabt rural livsform.

Tabel 1. Befolkningens ferieophold i eget sommerhus procentvis fordelt på bymæssighed, 1974	
Bymæssighed	Ferieophold i eget sommerhus
Hovedstaden	17
Hovedstadens forstæder	11
Større byer	9
Mindre byer	5
Bymæssig bebyggelse	4
Landdistrikter	1
<i>Kilde: Levevilkår i Danmark 1976, s. 240.</i>	

Til gengæld blev sommerhuset med sin naturnærhed og mulighed for her at udleve en anden og mere rustik livsform en kompensation for både efterkrigstidens veludstyrede helårsboliger og det bymæssigt hektiske og stereotype arbejds- og familieliv. Et miljøskift i ferie- og fritiden, hvor genkendelige rutiner fra det hjemmelige i et sommerhus kunne kombineres med følelsen af være langt væk hjemmefra og her at have "frihed" og tid til afslapning, mere samvær og naturoplevelser.¹⁰

Økonomisk vækst

Et gode for bredere samfundslag, der i den første efterkrigstid opnåedes ved det større økonomiske råderum, som kunne dække både de udgifter, der knyttede sig til erhvervelse af elementære livsnødheder og en helårsbolig, men som samtidig gav økonomiske ressourcer til at besidde den sekundærbolig, som sommerhuset udgjorde.

Tabel 2. Årlig vækst i procent af rådighedsbeløb og konsum i faste priser, mio. kr. 1950-1969		
	Rådighedsbeløb	Konsum
1950-1959	3,3	2,5
1960-1969	5,5	4,0
<i>Kilde: Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks historie, bd. 9, 1985, s. 89 og 91.</i>		

Samfundsøkonomisk blev den første efterkrigstid således kendetegnet af: Dels en voldsom mekaniseringsproces i landbruget med afvandring fra og en massiv ejendoms-koncentration i erhvervet til følge. Dels endnu en industrialiseringsbølge og vækst i de øvrige byerhverv. Stærkt

forandrede økonomiske vilkår, der udgjorde forudsætningen for, at den først efterkrigstid blev den periode i det 20. århundrede, hvor den økonomiske vækst og væksten i både rådighedsbeløbet og det samlede konsum blev størst (tabel 2).

Tabel 3. Forbrugssammensætningen i procent, 1939 og 1970		
	1939	1970
Fødevarer	32	21
Nydelsesmidler	7	10
Fodtøj og beklædning	15	7
Husleje og prioriteter	12	9
Brændsel, el, gas og varme	4	2
Egen transport	2	7
Kollektivtransport og kommunikation	4	4
Varige forbrugsgoder	6	12
Andet konsum	18	28
Total	100	100
<i>Kilde: Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, 1985, s. 99.</i>		

En kraftig vækst i konsumet, der var udtryk for en massiv forøgelse af det private forbrug, som fulgte med den kraftige økonomiske vækst, og som generede betydelige forskydninger i sammensætningen af det samlede forbrug (tabel 3). Den andel af det samlede forbrug, der anvendtes til basale livsforbrøgheder, fødevarer, fodtøj, beklædning, bolig og brændsel m.v. faldt således markant mellem 1939 og 1970, mens de øvrige forbrugsposter i samme periode fik betydelig større andele. Af disse opnåede andet konsum, luksusprægede ikke-varige forbrugsgoder, som bl.a. fornøjelse og udenlandsrejser, den største andel, hvilket dog i forhold til udgangspunktet i 1939, repræsenterede en mindre stigning end den, der gjorde sig gældende for varige forbrugsgoder, herunder sommerhuse. En forbrugspost, der i 1970 opnåede den andenstørste andel af de forbrugsheder, der faldt uden for de basale livsforbrøgheder.¹¹

Volumen og lokalisering

Med hovedstadsmetropolens sommerhusboom, blev nye sommerhusbyer og kraftigt udvidede ældre i den første efterkrigstid et markant bymæssigt element i byregionens åbne land udenfor købstadsringen på samme tid, som større landsbyer og stationsbyer med omgivne bæltter af enfamiliehuse her omdannedes til pendlersatellitbyer. En særegen urbaniseringsproces afledt af det stadig større befolkningsvolumen og den stadig større udbredelse, hovedstadsmetropolen opnåede i perioden. Og dermed en følge af at en stadig større del af byregionens befolkning søgte ud af de tætbebyggede hovedstadsbydele, forstæder og omgivende købstæder i købstadsringen for uden for denne enten at erhverve et enfamiliehuse i frie og rurale omgivelser til en mere rimelig pris eller at udleve et fritids- og friluftsliv i et sommerhus ved de kyst-, fjord- og søbredder, som indgik blandt nogle af attraktionerne i metropolens åbne land.

Mens sommerhusbybæltet langs Køge Bugt i den første efterkrigstid blev opsuget i det radiale forstadsbånd, der lagde sig ned langs bugten, udvidedes de 23 ældre sommerhusbyer ved den særdeles attraktive Kattegatkyst i sådant omfang, at de sammen med to nye sommerhusbyer kom til at rumme mere end halvdelen af periodens sommerhuse (tabel 4). Da ejendomspriserne lå særlig højt i Kattegatkystens sommerhusbybælte, og dette efterhånden opfyldtes med bebyggelse, blev den mindre halvdel af den første efterkrigstids sommerhuse lokaliseret til tre ældre og stærkt udvidede sommerhusbyer og 45 nye beliggende ved andre af hovedstadsmetropolens kystnære områder.

Tabel 4. Procentvis fordeling af antal sommerhuse samt udstyknings- og bebyggelsesperioder i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 1950-1990

Sommerhusbyer	Procentandel af antal sommerhuse			Udstykningsperiode	Bebyggelsesperiode
	1950-1973	1974-1990	1950-1990		
Kattegatkysten	53,8	58,9	54,8	(1949)-1979	1950-1989
Roskilde Fjords østside	12,7	9,1	12,1	1950-1980	1950-1990
Hornsherred	22,1	22,8	22,3	1950-1984	1950-1990
Øvrige sommerhusbyer	11,4	9,2	10,8	(1946)-1969	1950-1989
Total	100	100	100	1950-1984	1950-1990

Anvendt materiale, se note 3.

Af disse udgjorde kystbæltet langs Roskilde Fjords nord- og østside det nærmeste, hvor der i midten af det 20. århundrede samtidig endnu ikke var blevet bebygget i videre omfang. Da kystbæltet udstykkedes i løbet af den første del af 50'erne, og dets syv sommerhusbyer i dette årti og særlig i 60'erne bebyggedes i et så betydeligt omfang, at de kom til rumme mere end en ottendedel af hovedstadsmetropolens samlede mængde sommerhuse, blev udbuddet af ledige grunde også her gradvist reduceret med stigende grundpriser til følge.

Selv om Hornsherred omfattede en ældre stor sommerhusby, og sommerhusudstyknings- og bebyggelser var påbegyndt på halvøens nordvestlige del ud til Isefjorden i løbet af 50'erne, blev det først i løbet af 60'ere, at der her gennemførtes vidtgående udstykninger og bebyggelser. Samlet kom Hornsherreds 20 sommerhusbyer ved udgangen af den første efterkrigstid til at omfatte godt en femtedel af hovedstadsmetropolens sommerhusvolumen. Den sidst tiendedel heraf blev fordelt på to ældre sommerhusbyer ved Køge Bugts øst- og sydside og 17 nye sommerhusbyer. Spredt på det øvrige Nordøstsjælland, men hovedsagelig ved dettes store søer og i udkanten af hovedstadsmetropolens nordforstæder.¹²

Sommerhusbyens karakter

Endskønt hovedstadsmetropolens sommerhusbyer fordelte sig geografisk og tidsmæssigt forskelligartet gennem hele efterkrigstidsperioden, fik de en række fællestræk. Det drejede sig om de størrelseskategorier disse fordelte sig på og den bebyggelsesmæssige struktur og udvikling, der kendetegnede dem. Herudover skabte sommerhusbyernes volumen og regionale fordeling et grundlag for en egentlig erhvervsmæssig udvikling, ligesom el- og vandforsyningen og håndteringen af spildevandsafledning fik en række fælles kendetegn.

Bebyggelse

Af hele efterkrigstidens 40.000 sommerhuse i hovedstadsmetropolen blev tre fjerdedele opført i de knapt 40 procent af de 71 sommerhusbyer, der omfattede mere end 500 huse (tabel 5). Fordelt med 60 procent i den fjerdedel af sommerhusbyerne, der rummede mere end 1.000 sommerhuse og med 15 procent i de 14 procent af sommerhusbyerne, som omfattede mellem 500-1.000 huse. Med denne betydelige koncentration blev alene en fjerdedel af hovedstadsmetropolens efterkrigstidssommerhuse lokaliseret til de 60 procent af mellemstore og mindre sommerhusbyerne, der rumme op til 500 sommerhuse.

Tabel 5. Procentvis fordeling efter sommerhusbyers størrelse, hovedstadsmetropolen, 1950-1990		
	Procentvis fordeling efter antal huse	Antal sommerhusbyer
Store sommerhusbyer (over 1.000 huse)	60,6	25,6
Større sommerhusbyer (500-999 huse)	15,1	13,5
Mellemstore sommerhusbyer (200-499)	17,5	32,7
Mindre sommerhusbyer (Mindre end 199)	6,8	28,2
Total	100	100
<i>Anvendt materiale, se note 3.</i>		

Lige på nær det fåtal af sommerhusbyer, der med godt en procent af hovedstadsmetropolens samlede sommerhusvolumen i efterkrigstidens skød op i de indre dele af byregions åbne land, opstod hovedparten ved kyst-, fjord- eller søbredder. Uanset om de på disse lokaliteter var vokset frem før midten af det 20. århundrede og i efterkrigstiden udvidedes på dette grundlag, eller de i perioden opstod som nye, fik de alle en karakteristisk bebyggelsesstruktur. Ud fra en tidlig bebyggelse langs kyst-, fjord- eller søbredderne dannedes sommerhusbyerne således som tidsmæssigt forskudte koncentriske bebyggelseslag langs side- og parallelveje til veje langs bredderne eller til sideveje, der første frem til disse. I de mindre og mellemstore sommerhusbyer over nogle hundrede meter langs bredderne og ind i baglandet. I de store og større sommerhusbyer med en udtrækning over en km langs bredderne og ind i baglandet og ved Kattegatkysten i et næsten uafbrudt 50 km langt sommerhusbybælte, der strakte sig op til seks km ind i baglandet.

Selv om vej- og bebyggelsesstrukturen blev mere ensartet og sammenhængende i hovedstadsmetropolens efterkrigstidssommerhusbyer som følge af en mere indgribende lokalkommunal planindsat, kunne den ikke hindre en stærk koncentreret bebyggelse. Af hensyn til størst mulig fortjeneste lykkedes det for de udstykkende at få udparcelleret så mange sommergrunde som muligt. Med den konsekvens for de enkelte sommerhusbyer, at stedlige højdetrug, mindre plantager og i realiteten uanvendelige engarealer senere bebyggedes, og at der ofte ikke udlagdes fællesarealer, eller at disse fik et yderst begrænset omfang og ikke kom til at indgå i en rationel sammenhæng med selve sommerhusbebyggelsen.¹³

Forsyning

Som i en hver anden by indgik forsyning med vand og energi og spildevadsafledning tillige som en del af karakteren af hovedstadsmetropolens efterkrigstidssommerhusbyer. Allerede inden midten af det 20. århundrede havde NESAs varetaget elektricitetsforsyningen af samtlige sommerhusbyer i byregionen, og det blev da også dette af Gentofte Kommune ejede elektricitetsselskab, der kom til at stå for denne forsyningsopgave i takt med, at disse byer udbyggedes i efterkrigstiden og nye opstod.

Ikke blot i Kattegatkystens sommerhusbybæltet, men også i andre af hovedstadsmetropolens øvrige kystnære sommerhusbyer fik bydannelsen et karakteristisk forløb. Fra de ældre og ofte også mest mondæne sommerhusbebyggelser langs kyst-, fjorde- og søbredderne lagde sig langs systemer af stadig mere udbyggede side- og parallelveje tidsmæssigt forskudte koncentriske bebyggelseslag, der førte ind i ballandet. Mønstret kunne tydeligt ses fra luften over sommerhusbyen Dronningmølle i 1968. I billedets forgrund og højre side de senest udstykkede og bebyggede bebyggelseslag, hvor beplantningen endnu ikke er vokset til. Herfra mod kysten stadig ældre bebyggelseslag med en stadig mere tæt bebyggelse og beplantning (Gribskov Arkiv).

Da der i hovedparten af de sommerhusbyer, der i efterkrigstiden udvidedes på grundlag af sommerhusbydannelser fra mellemkrigstiden og 40'erne allerede, var etableret lokale vandværker, og en del af periodens ny sommerhusbyer lå så tæt ved nærmeste købstad, stationsby eller større landsby, at disses vandforsyningsanlæg kunne udvides hertil, opnåede 47,5 procent af periodens sommerhuse vandforsyning fra allerede eksisterende kommunale eller private, ofte andelsejede, vandværker. For den større halvdel af sommerhusene i efterkrigstidens sommerhusbyer, i hovedsagen dem der opstod som mere isolerede bydannelser i hovedstadsmetropolens fjernere åbne land, måtte vandforsyningen etableres fra grunden. I sommerhusbyer med 16,3 procent af sommerhusene af byregionens samlede sommerhusvolumen, påtog lokalkommunerne sig vandindvindingsopgaven, mens den i de øvrige sommerhusbyer med 36,2 procent af sommerhusene blev overladt til de stedlige grundejerforeninger, der etablerede såvel vandværker som hovedvandforsyningsnet.

Opnåedes der i efterkrigstiden en fuldstændig elektricitets- og vandforsyning i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, og disses vejsystemer samtidig udlagdes af de stedlige udstykkere eller grundejerforeninger, kneb det med den del af byggemodningen, der omfattede offentlig kloakering. Ved udgangen af efterkrigstidsperioden i 1990 var der således kun gennemført en delvis kloakering af byregionens sommerhusbyer, hvorved alene knapt 52 procent af dens sommerhuse blev tilsluttet et offentligt kloaknet og dermed den spildevandsbehandling, som det

samtidig større antal lokalkommunale rensningsanlæg muliggjorde. I den meget betydelige del af sommerhusbyerne med den mindre halvdel af byregionens sommerhuse, blev spildevandsafledningen i efterkrigstiden dermed baseret på sivebrønde eller septiktanke.

Den eneste formildende faktor i den forbindelse var, at 95 procent af hovedstadsmetropolens sommerhuse tilsluttedes sådanne spildevandsanlæg, hvorved den tidligere ganske udbredte nedgravning af fækalier og udhældning af urin og husholdningsspildevand på de enkelte grunde eller i nærmeste vandløb stoppede. At grundvandsnedsivning fra sivebrønde eller ulovlig anvendelse af septiktanke blev mere udbredt, blev så en ny miljøudfordring.¹⁴

Erhverv

Bydannelse og erhvervsudvikling blev også i hovedstadsmetropolens efterkrigstidssommerhusbyer stærkt forbundne. Mens nærmest liggende fiskerleje, større landsbyer, stationsbyer, købstæder eller forstadsbydele dækkede behovet for dagligvare og håndværksmæssige ydelser i et betydeligt antal af efterkrigstidens sommerhusbyer i byregionens åbne opland, skabte periodens sommerhusbydannelse grundlag for en byerhvervsmæssig udvikling i knapt en tredjedel af de sommerhusbyerne, som rummede 57 procent af hovedstadsmetropolens sommerhusvolumen. I hovedsagen i de store, større og i nogle tilfælde også mellemstore sommerhusbyer, der lå tilpas langt fra en større eksisterende bymæssig bebyggelse, og samtidig havde et volumen, som muliggjorde en selvstændig erhvervsudvikling.

I "Hullet" fik sommerhusbyen Kulhuse et egentligt forretningscenter. Her set en gang omkring 1970. Den stedlige parkerede bilpark omfattede mindre typer af personbiller og pletklarede ældre VW type 1 modeller, som ikke i samme grad var udbredte i sommerhusbybæltet ved Kattegatkysten. (Frederikssund Lokalhistoriske Arkiver, Jægerspris Arkiv)

Faktorer der samtidig blev afgørende for, hvor differentieret erhvervsstrukturen blev i de enkelte sommerhusbyer. Nogle fik således kun en enkelt købmandshandel, et mælkeudsalg eller et mindre supermarked, mens de store sommerhusbyer fik forskellige former for detailhandel og håndværksvirksomhed. Det være sig bageri, ismejeri, slagterforretning, købmandshandler, supermark og blomsterforretning, der nogle steder koncentrerede sig til selvgroede centerområde ved en gennemgående større vej. Hertil kom planteskole, tømrer- og snedkerværksted, autoværksted, VVS-virksomhed, tømmerhandel autolakereri, cykelforretning, benzintank, vognmandsforretning, cafeteria, resturent, flere is- og pølseudsalg, grill, motel og diskotek.

Ud over de badehoteller, pensionater, kurbadeanstalter, ferie- og sommerlejre, der forsatte den hidtidige virksomhed, blev der til de store og større sommerbysbyer i efterkrigstiden samtidig knyttet vandrehjem og anden virksomhed, der tilbød alternativ fritidsbosætning til sommerhusene. Det være sig flere ferie- og hvilehjem, de to kolonier med småhytter, som motorcykelklubben Ariel etablerede, de campingpladser, som almennyttige Danmark Lejr sport, senere Dansk Campingunion, og private udlagde ved 10 af sommerhusbyerne og de fire feriebyer – eller kolonier med småhuse og fælleslokaler med et stadig større udbud af aktiviteter, som arbejderbevægelsen, Dansk Folkeferie og fagforbund, stod bag. Hertil kom kursus- og feriecentre, efter- og specialskoler og et større antal nye ferie- og sommerkolonier.¹⁵

I begyndelse af den første efterkrigstid var typesommerhusene så små, at de kunne fremstilles på de enkelte virksomheders produktionsområder for siden på blokvogn at blive kørt ud til kundens sommerhusgrund og her at blive sat op på de opstillede spiller eller det støbte fundament og færdigmonteret. Her er vognen fra Skarridsø Savværk på vej med et sommerhus til en af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer en gang i begyndelsen af 50'erne (Holbæk Arkiverne, Jyderup Afdeling).

Når typesommerhusfirmaerne skulle levere større sommerhuse, blev disses delelementer fremstillet på virksomhederne produktionsområde for stykvist at blive kørt ud til kundens sommerhusgrund. Her er vognen fra Skarridsø Savværk på vej ud med et delelement til et nyt Skarridsø Hus i begyndelsen af 50'erne (Holbæk Arkiverne, Jyderup Afdeling).

Typesommerhusets guldalder

Et af de mest markante træk ved efterkrigstidens sommerhusbyer blev sammensætningen af de aktører, der stod bag sommerhusbyggeriet. En sammensætning, der i forhold til sommerhusbyggeriet op til midten af det 20. århundrede ændrede sig markant med den første efterkrigstids sommerhusboom.

Producenter og importører

Selv om selvbyg både ved opførelse af enfamilie- og sommerhuse også blev ganske udbredt i den første efterkrigstid, faldt andelen af selvbyggede sommerhuse fra 16 procent før midten af århundrede til 10 procent i den første efterkrigstid. Samtidig reduceredes andelen af sommerhuse flikket sammen af håndværksmestre mellem de to perioder med 17 procentpoint, mens andelen huse opført med arkitektbistand faldt med 27 procentpoint. Disse forskydninger blev betinget af den meget store rolle, typesommerhuset fik i den første efterkrigstid.

Mens kun et beskedent antal byggefirmaer med typesommerhuse alene havde stået bag fem procent af de sommerhuse, der opførtes i mellemkrigstiden og 40'erne, førte den første efterkrigstids sommerhusboom til, at ikke mindre end 55 procent af husene i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer blev tilvejebragt af 67 firmaer, der havde specialiseret sig i

produktion og import af typesommerhuse; heraf 57 danske og ti fra det øvrige Skandinavien. Fremstilling og indførsel af typesommerhuse blev dermed en af de nye brancher, der kendetegnede den første efterkrigstids erhvervsudvikling.

Ud over en udbygning af de former for industri, der var opstået før midten af det 20. århundrede, blev den første efterkrigstids anden industrirevolution i særlig grad båret af den eksportorienterede nicheindustri og den nye hjemmemarksbaserede, men efterhånden også eksporterende, forbrugsvarerindustri. 50'erne og 60'erne kom således til at opvise en perlerække af nye eller ekspanderende industrivirksomheder inden for produktion af ikke blot hårde hvidevarer, tv- og radioanlæg og møbler, men også af typeparcel- og sommerhuse. Typeparcelhuse, der i første omgang opførtes på et traditionel håndværksmæssigt grundlag, men hurtigt blev rejst som elementbyggeri. Typesommerhuse, der enten byggedes på virksomhedernes produktionsområde og på blokvogn transporteredes ud til kunderne, eller hvis elementer fremstilledes i disses produktionshaller for efterfølgende at blive samlet ude i sommerhusbyerne.

Da der i det øvrige Norden havde været en århundreder lang tradition for træhusbyggeri, der både i mellemkrigs- og efterkrigstiden her var et sort marked for sådanne huse og samtidig skabtes store og gennemrationaliserede produktionsvirksomheder på området, kunne der herfra eksporteres kvalitetssommerhuse, som blev særdeles konkurrencedygtige på det danske marked. Særlig svenske, men også norske og i nogen grad finske typesommerhuse importeredes derfor i vidt omfang direkte eller via danske firmaer her til landet samtidig med den meget betydelige nationale typesommerhusproduktion.¹⁶

De ti store

Af den første efterkrigstids typesommerhusproducenter og- importører kom ti virksomheder til at tegne sig for ikke mindre end 82 procent af de typesommerhuse, som i perioden rejste i sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens åbne land (tabel 6). Blandt disse blev ikke mindre end 22 procent fremstillet af Jeppesens Savværk. Firmaet, der etableredes i metropolforstaden Søborg i Gladsaxe Kommune i den første del af 30'erne og blev det første af sin art i landet, stod allerede i mellemkrigstiden og 40'erne bag en ganske betydelig produktion af små norsk inspirerede laftehuse, blokhuse, med græsbeklædt tag. På dette produktionsgrundlag blev Jeppesens Savværk med den første efterkrigstid sommerhusboom den største producent af typesommerhuse. Samlet kom virksomheden på landsplan til at stå bag 25.000 sommerhuse, og alene i 60'erne leveredes ikke mindre end 500-700 huse om året.

Baseret på de oprindelige blokhuse producerede Jeppesens Savværk i den første efterkrigstid flere modeller af typesommerhuse nu alle med tagpap. Alt lige fra småhuse på 20 m² med to værelser, men uden toilet, til huse på over 60 m² med fire værelser, toilet og bad. Da de mindre sommerhuse blev fremstillet på savværket i Søborg, de større var af en enkelt konstruktion, som hurtigt kunne samles på stedet, alle sommerhusmodeller var uden isolering og fik en simpel aptering, der bl.a. medførte at køberen selv skulle installere strømførende kabler, stikkontakter, lampesteder og toilet, hørte typesommerhusene fra Jeppesen til de billigere på markedet.

Ud over hovedproduktionen fremstillede virksomheden mindre hytter, redskabsskure med eller uden plads til et lokum og små skure alene beregnet til et sådant. Med denne stærkt varierede produktion leverede Jeppesens Savværk sommerhusløsninger afpasset købernes forskellige økonomiske formåen, hvilket var afgørende for virksomhedens succes.

Næsten 18 procent af typesommerhusene i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer blev i den første efterkrigstid produceret af Myresjö Huse, der oprettedes i slutningen af 50'erne og i 70'erne flyttedes til metropolforstaden Hedehusene. Myresjö husene leveredes også i forskellige størrelsesmæssige varianter, men som alle opførtes i elementer, der blev fremstillet på

virksomhedens produktionsanlæg og sattes sammen på den enkelte sommerhusgrund. Husene havde ikke den traditionelle ydre sommerhusform, men et moderne snit kendetegnet ved sorte bærende stolper og dragere, lodretsiddende fyrretræsbeklædning i naturfarve og flade tage eller tage en let rejnsning. Da Myresjö husene, hvoraf der på landsplan fremstilledes 8.000, var fuldisolerede og fuldt apterede med toilet og senere bad og kunne leveres med skorsten og pejs, hørte de til de dyrere af periodens typesommerhuse.

Tabel 6. Procentvis fordeling af ti største og andre producenter af typesommerhuse i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 1950-1973					
	Hom	Kat	Ro F	Horn	Øvrige
Jeppesens Savværk	21,8	11,8	24,6	25,8	19,0
Myresjö Huse	17,7	22,6	17,2	15,5	18,9
Västkost Stugan	12,8	13,5	9,8	12,8	16,2
Skaritsø Huse	11,5	17,2	12,5	8,5	12,9
Tectum	3,8	3,7	2,2	4,2	5,6
Trelleborg Hus	3,6	2,3	5,6	3,2	7,8
Ganløse Huset	3,4	2,4	2,7	4,9	
Tårnby Huset	2,7	1,7	2,0	3,9	
Anneberg Hus	2,6		2,4	3,6	3,4
Scanda Huse	2,5		3,1	3,5	2,3
Safarihuset		2,0			2,8
Smidstrup Huset		5,1			2,2
Andre	17,6	17,7	17,9	14,1	8,9
Total	100	100	100	100	100
<i>Forkortelser:</i>					
<i>Hom: Hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, total.</i>					
<i>Kat: Kattegatkystens sommerhusbybælte.</i>					
<i>Ro F: Sommerhusbyer ved Roskilde Fjords nord- og øst- side.</i>					
<i>Horn: Sommerhusbyer i Hornsherred.</i>					
<i>Øvrige: Hovedstadsmetropolens øvrige sommerhusbyer.</i>					
<i>Anvendt materiale, se note 3.</i>					

Godt 13 procent af hovedstadsmetropolens typesommerhuse blev leveret af Västkost-Stugan, der oprettedes i 1932 med produktion Mjögäck mellem Borås og Falkenberg i den sydvestlige del af Småland. Västkost-Stugan, der importeredes direkte til Danmark og havde karakter af et traditionelt svenske brædebeklædt stolpehuse, fremstilledes tillige i forskellige størrelsesvarianter, men med det fuldisolerede 50- 60 m² store 3 værelses hus med skorsten, toilet og senere også bad som den mest udbredte model. Med disse kvaliteter lå Västkost-Stugan prismæssigt i den højere ende på markedets prisskala. Firmaet i Mjögäck producerede i alt omkring 40.000 sommerhuse, hvoraf en meget betydelig del eksporteredes til det nordiske marked

Når samtlige dele til et større sommerhus var kørt ud til kundens grund, blev de her samlet til ét sommerhus og færdigmonteret, hvis det indgik i leveringsaftalen. Her er et Skarridsø Hus blevet samlet i en af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, mens folkene fra Skarridsø Savværk er ved at lægge tagpap på. Endnu mangler indsætning af døre og de resterende vinduer og færdigmontering inde i huset (Foto fra starten af 50'erne, Holbæk Arkiverne, Jyderup Afdeling).

Den fjerdestørste typesommerhusleverandør til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i den første efterkrigstid blev Skarridsø Huset, der opnåede en andel på knapt en ottendedel af byregionens typesommerhusene. Produktionen af Skarridsø Huset, der påbegyndtes af et savværk i stationsbyen Jyderup i Nordvestsjælland i starten af 50'erne, og siden samme sted videreførtes af et stort tømrerfirma med hjemsted i metropolforstaden Glostrup, opførte på landsplan 20.000 typesommerhuse.

Beklædt med blokhusbrædder og med hvide vindskeder, en pæn taghældning, stort tagudhæng og store vinduespartier blev Skarridsø Huset det, der mest svarede til forståelsen af et dansk sommerhus, hvorfor det ofte blev kopieret af de talrige håndværksmestre, der tillige stod bag den første efterkrigstids sommerhusbyggeri. Skarridsø Huset produceredes i tre varianter: Et mindre hus på 39 m² med to værelser, et mellemstort på 50 m² med tre værelser og et større på lidt over 60 m² med 4 værelser. Husene var alle fuldisolerede, udrustet med toilet og ganske hurtigt også med bade faciliteter, og kunne leveres som enten et råhus, hvor køberen selv måtte forestå aPTeringen af dette, eller et fuldt monteret hus med skorsten. I disse tilfælde lå Skarridsø Huset i den halvdyre ende på markedet.

På femtepladsen blandt de ti mest udbredte typesommerhuse i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer blev med knapt fire procent af disse de huse, der fremstilledes af Tectum. Mens samtlige af den første efterkrigstids typesommerhuse produceredes på et rendyrket privatkapitalistisk

grundlag, blev virksomheden drevet af arbejder- og bondebevægelsens fælles FDB, der som en del af korporationen tidligt havde oprettet en konfektionsfabrik, og i den første efterkrigstid slog ind på produktion og salg af enkeltformede kvalitetsmøbler gennem FDB Møbler. Tectum, der blev en del af disse FDB-virksomheder, specialiserede sig først i produktion og salg af køkkenelementer og senere toilet- og badeværelsesudstyr, men slog med særlige aftaler med de øvrige nordiske landes forbrugskorporationer og træhusproducenter i 1962 ind på import og salg af typesommerhuse.

Virksomheden startede med salg af en serie svenske typesommerhuse, der slog så godt an, at Tectum kom til at tegne sig for størstedelen af Sveriges eksport af træhuse til Danmark, og senere udvidede prorammet med norske træhus. Fra omkring 1970 tillige med en ny stor serie af forskellige finske bjælkehuse, i form af tre typesommerhusmodeller og fire hyttemodeller, samt en anden serie af svenske typesommerhuse. Samlet kom Tectums sommerhusprogram til at omfatte 28 forskellige typemodeller med forskellig aptering spændende fra beskedne hytter på 8 m² til store sommerhuse på 84 m². Med aftalerne med de nordiske sommerhusproducenter kunne Tectum levere kvalitetssommerhuse, der lå på et mellemniveau på markedets prisskala.

Også firmaet bag Trelleborg Huset baserede fra 1964 sin virksomhed på import af nordiske typesommerhuse. I dette tilfælde det norske Sandehuset, der kom til at tegne sig for godt tre procent af sommerhusene i hovedstadsmetropolen sommerhusbyer i den første efterkrigstid. Trelleborghuset, hvoraf der i hele landet opførtes 2.000, leveredes alene i en typemodell. Et 60 m² stort veludstyret blokhus, der med tre værelser, skorsten, toilet og bad lå i den højere ende af prisniveauet på det danske typesommerhusmarked.

Ganløse Huset kom i den første efterkrigstid tillige til at tegne sig for godt tre procent af hovedstadsmetropolens typesommerhuse. Produktionens påbegyndtes i 1962 af Ganløse Savværk, der leverede i alt 2.000 typesommerhuse på landsplan. Husene blev udbudt i to tre modeller, svingende arealmæssigt mellem 30 og 50 m², havde overvejende falde tage og var apteret med simple og prisbillige materialer. Alene de store typer havde toiletrum med en størrelse, der gav køberen mulighed for efterfølgende at etablere bade faciliteter. Ganløse Huset kom dermed til at ligge i en lave ende af prisskalanen på markedet. På samme pris- og kvalitetsniveau lå Tårbyhuset, der fortrinsvis i 60'erne stod for godt tre procent af typesommerhusene i byregionen sommerhusbyer.

De sidste fem procent af de ti mest solgte typesommerhuse i hovedstadsmetropolens første efterkrigstidsperiode fordelte sig nogenlunde ligeligt på Anneberghus og Scanda Huset. Førstnævnte sommerhustype, der blev produceret af virksomheden Annerbergshus, som etableredes i Kungsbacka i Halland i 1947, leveredes første gang til Danmark i 1965 og siden i 1.500 eksemplarer til det danske marked. Til dette fremstilledes kun en ganske dyr type af husene fra Anneberghus. Et 60 m² stort, fuldisoleret hus med tre værelser, toilet og bad. En størrelse og kvalitet, der tillige kendetegnede typesommerhusene fra den dansk producent af Scanda Huset, der dog også leveredes i mindre udgaver.¹⁷

De mange små

Ud over de typesommerfirmaer, der kom på topti-bestsellerlisten af typesommerhuse i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i den første efterkrigstid, opstod 59 større eller mindre producenter af typesommerhuse, der enkeltvis stod bag en meget lille del af produktionen og importen de 18 procent resterende typesommerhuse; i gennemsnit svarende til 55 sommerhuse pr. producent (tabel 7). Af disse blev særlig Kalmar Huse, der 1968 påbegyndte produktionen i stationsbyen Bramming i Vestjylland, siden en af de store på det danske typesommerhusmarked. De første huse rejstes i årene i 1968-69, og siden blev det på landsplan til 11.000 eksemplarer. Kalmar Husene leveredes i forskellige størrelser, men var alle fuldisolerede, veludstyrerede med toilet og

bad og karakteristiske med deres A-form og lave sidehøjde og lå i den høje ende af prisskalaen på sommerhusmarkedet.

I samme ende lå Liljehuset, der efter etableringen i 1970 opførtes i 2.700 eksemplarer af rundt om i landet. Liljehuset blev i modsætning til de øvrige typesommerhuse ikke præfabrikeret, men opførtes traditionelt på grunden afpasset de stedlige forhold og købernes ønsker om indretning. Safari Huset, der fra 1969 produceredes af et mindre tømrer- og snedkerfirma, og svenske Fribo Hus svarede for så vidt størrelse, kvalitet og fremstillingsmåde til Linjehuset. Hverken i den første eller sidste efterkrigstid blev de tre typesommerhuse videre udredt i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer.

Tabel 7. Øvrige producenter af typesommerhuse til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 1950-1973		
Tømmer og snedkervirksomheder	Importerede	Øvrige
Bistrup Tømmerhandel	Värmland Huse (S)	Ønskehuset
Trekløverhuse	Norsk Træhus (N)	ETO Sommerhuse
Vig Savværk	Kjeldstad Sagbruk (N)	Høm Huse
Tørringe Huse	Kungs Hus (S)	Friberg Hus
Viksjø Hus	Arbo Stuga (S)	H+H Gasbeton
Tønder Hytter	Wardsjö Husene (S)	GM Huse
Skovhusene	Fribo Huset (S)	AM Huset
Seets Huset		Thermik Huset
Heidi Huset		Trybo Typehuse
Skovlunde Huset		BMF Fritidshuse
Hareskovhuse		GNT Huse
Egeskov Feriehuse		Møllebæk Huse
Riviera Husene		OK Sommerhuset
Trivselshuset		Folkehuset
Sass Huset		Polarhus
St. Lyngby Huset		Modulhuset
Nøkke Huset		California
Pandahuset		JH Sommerhus
Helse Huset		Pre Byg
Jægersprishuset		KAB Sommerhuse
Friness Huset		Møllegården
		Kalmar Husene
		Liljehuset

Anvendt materiale, se note 3.

Det blev, i lighed med Kalmar Huset, til gengæld senere typesommerhuse fra to andre producenter: Friness Huset, der fra 1962 siden leverede 3.500 huse på landsplan og Høm Huse, som etableredes i 1949 og slog ind på produktion af såvel enfamilie- og sommerhustypehuse.

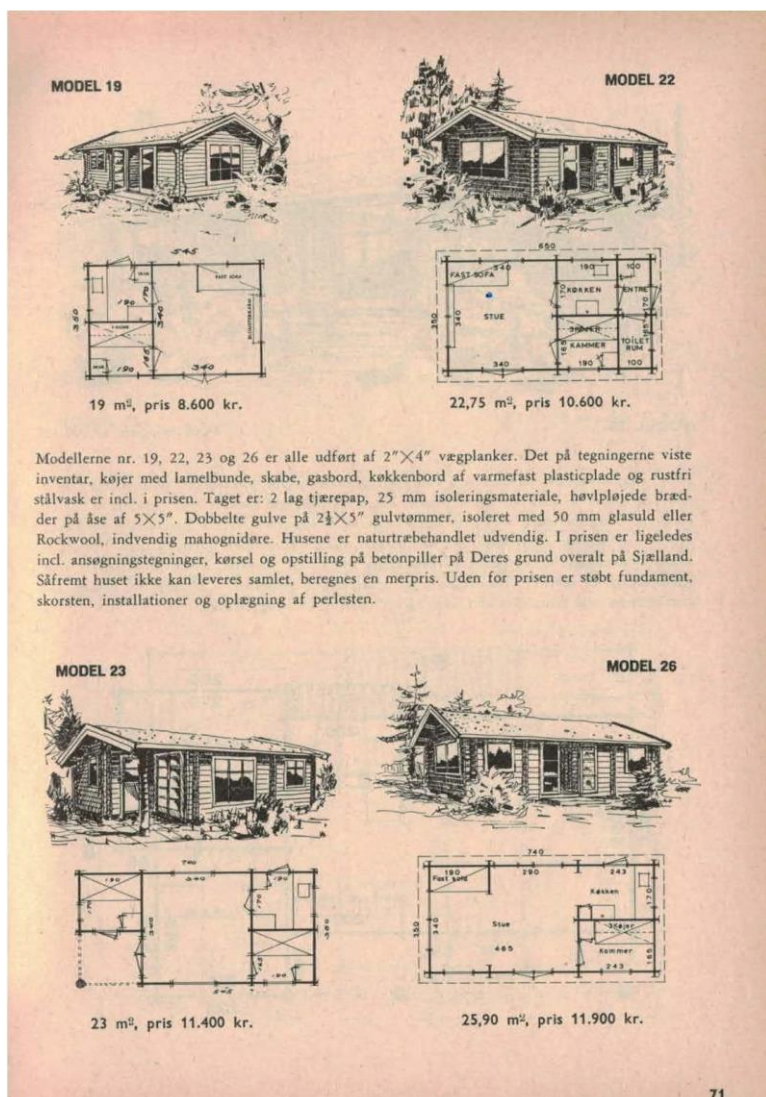
Mens hovedparten af den første efterkrigstids typesommerhusene i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer overvejende fremstilledes i dens forstæder, Jylland og de øvrige nordiske lande, dannede afsætningsmarkedet i den stedlige sommerhusby og egnens øvrige sommerhusbyer grundlag for, at der her i to tilfælde opstod typesommerhusproducerende virksomheder. Et entreprenør- og byggefirma i Smidstrup i Kattegatkystens sommerhusbybæte påbegyndte således i 1963 produktionen af det dyre Smidstrup Huset. Huset, der kun leveredes i en udgave, var på 70 m², rummede fire værelser, bad, toilet og skorsten og opførtes traditionelt på grunden med faldt tag,

gasbeton i gavlsiderne og træbeklædning på langsiderne. I den helt modsatte kategori lå det lille og enkle Jægerspris Huset, der i årene 1953-1973 fremstilledes i et beskedent antal af en lokal tømmerhandel med tilknyttet tømrervirksomhed i sommerhusbyen Kulhuse i Hornsherred.

Netop tømrer- og snedkervirksomhed dannede grundlag for ikke mindre en 22 andre småfirmaer, der leverede typesommerhuse til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, hvortil føjede sig 24 øvrige firmaer indenfor bygge- og anlægssektoren. Endelig eksporterede syv andre skandinaviske typesommerhusproducenter direkte til metropolens sommerhusbyer.¹⁸

Sommerhusstandard

Sammen med den første efterkrigstids stærkt forøgede samfundsmæssige indkomst og lokalkommunernes samtidig forstærkede mulighed for og vilje til regulere den stedlige sommerhusbebyggelse, kom periodens typesommerhus med dets bagvedliggende moderne byggeteknologi og meget betydelige andel af det samlede sommerbyggeri i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer til at yde et afgørende bidrag til det kvalitative løft, som sommerhusbyggeriet her opnåede for så vidt størrelse og udrustning.

Mindre sommerhustyper fra Jeppesens Savværk i 1966 (Jeppesens Savværk A/S).

Et signifikant kvalitetsløft

I forhold til mellemkrigstidens og 40'erne sommerhuse fik den første efterkrigstids huse således langt færre med 1-2 værelser, mens mere end halvdelen kom til at rumme 3 værelser (tabel 8). Markant flere, henholdsvis 82 og 42 procent, fik installeret toilet og bad i sommerhusene, mod 37 og 10 procent i sommerhuse opført før midten af århundredet, på samme tid som huse uden køkken blev forsvindende. Over 60 procent den første efterkrigstids sommerhuse blev fuldisolerede, mens denne beskyttelse mod kulde og vind alene opnåedes i de 14 procent af mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhuse, der var grundmurede.

Tabel 8. Parametre for sommerhusstandarden i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 1950-1973					
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. Rum	Total
1,8	22,5	53,2	16,5	6,1	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	42,2 procent med bad. 1,7 procent uden køkken	
	18,4	81,6	100		
Areal:	Mellem 10-190 m ² . Gennemsnit 51,9 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 14,8 m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
85,5	14,5	100	59,6	40,4	100
Opført på, procentfordeling:		Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:	
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
10,1	89,9	7,9	92,1	6,3	93,7
<i>Anvendt materiale, se note 3.</i>					

Størrelsesforholdet mellem grundmurede og af træ opførte sommerhuse forblev ganske vist det samme i den første efterkrigstid som i perioden op til 1950, men til gengæld blev 90 procent af efterkrigstidssommerhusene opført på et støbt fundament, mens det alene drejede sig om tre fjerdedele i de ældre sommerhuse. Endelig udrustedes den første efterkrigstids sommerhuse i langt højere grad med bekvemmeligheder end sommerhusene fra mellemkrigstiden og 40'erne. Andelen af sommerhuse med de opvarmningsmuligheder, som en skorsten gav, forøgedes 53 til 59 procent, på samme tid som elpaneler i den første efterkrigstid gav en ny opvarmningsmulighed i huse uden skorsten. Af sommerhuse med indlagt vand og spildevandsafledning til sivebrønd eller septiktank øgedes andel fra henholdsvis 86 og 77 procent i huse opført i perioden før midten af det 20. århundrede til henholdsvis 92 og 94 procent i efterkrigstidssommerhusene.¹⁹

Ulighed

Selv om den første efterkrigstid med udbygningen af den socialt sikrende og omfordelende velfærdsstat kendetegnedes af større lighed, blev det varige forbrugsgode som et sommerhus repræsenterede fortsat særdeles ulige fordelt (tabel 9). Det gjaldt selvsagt mindretallet af arkitekttegnede, men også den mindre del, lokal håndværksmetre flikkede sammen, og det alt dominerende typesommerhus.

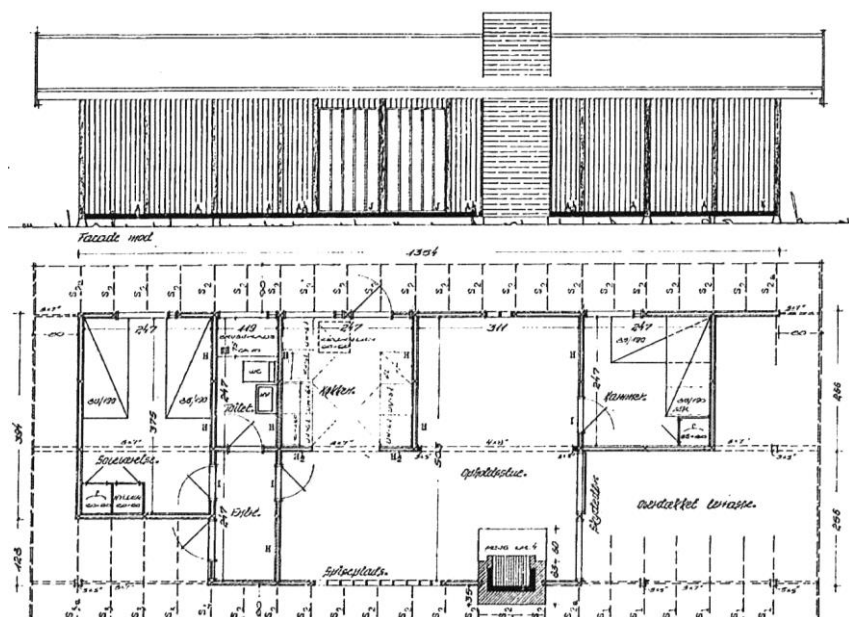
Tabel 9. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i hovedstadsmetropolen sommerhusbyer, 1950-1973, og af erhvervsbeskæftigede i hovedstadsmetropolen, 1950 og 1970						
Stilling	Sommerhusejere, 1950-1973		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede befolkning			
			1950		1970	
			Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	6,6					
Mindre selvstændige	15,5					
Selvstændige, total		22,1	11,7	17,4	7,1	9,5
Ledende funktionærer	7,1					
Akademisk uddannede funktionærer	9,6					
Højere funktionærer, i alt	16,7					
Øvrige funktionærer	42,9					
Funktionærer, total		59,6	33,0	24,2	42,6	44,6
Faglærte arbejdere	15,4					
Ufaglærte arbejdere	2,9					
Arbejdere, total		18,3	53,3	58,4	50,0	44,1
Total	100	100	100	100	100	100

Anvendt materiale se note 3 og Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 110-111.

Endskønt arbejderklassens andel af erhvervsbeskæftigede i hovedstadsmetropolen i den første efterkrigstid alene faldt fra over 50 procent til under 45, kom arbejdere kun til at udgøre godt 18 procent af periodens førstegangssommerhusejere i byregionen. I forhold til mellemkrigstidens og 40'erne betegnede det ganske vist en forøgelse på syv procentpoints og dermed en vis social udjævning i sommerhusejerforholdet, men både funktionærer og selvstændige forblev stærkt overrepræsenteret i periodens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen.

På trods af andelen af erhvervsbeskæftigede funktionærer og selvstændige i hovedstadsmetropolen i perioden i henholdsvis forøgedes og reduceredes fra 33 til 44 og fra 17 til 7 procent, opnåede de to grupper en andel af førstegangssommerhusejere i byregionens sommerhusbyer på 60 og 22 procent. I forhold til mellemkrigstiden og 40'erne var der tale om en forøgelse af ejerandelen på 10 procentpoints for funktionærlagets vedkommende og en reduktion på 14 procentpoints for gruppen af selvstændige, men med ganske betydelige forskydninger inden de to sociale hovedgrupper. Blandt selvstændige reduceredes andelen af førstegangssommerhusejere i efterkrigstiden i forhold til mellemkrigstiden og 40'erne med 7,4 procentpoints for større selvstændige og 9,5 procentpoints for små selvstændige, mens samme ejerandel inden for funktionærlaget henholdsvis faldt med 9,3 procentpoints for laget af højere funktionærer og forøgedes med næsten en femtedel for gruppen af øvrige funktionærer.

Et af talrige eksempler på, at det i særlig grad blev mellemlaget, der opnåede de største fordele ved den første efterkrigstids økonomiske vækst og velfærdstatslige omfordeling. Men også et udtryk for, at indkomstfordelingen forsat blev skæv på trods af et stadig mere progressive indkomstskattesystem og den udbyggede velfærdstats indkomstoverførelser og mere eller mindre gratis offentlige serviceydelser og institutionstilbud.²⁰

Større model med tag med svag rejsning fra Myresjö Hus opført i sommerhusbyen Over Dråby Strand i 1968 (Frederikssund Kommune digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>).

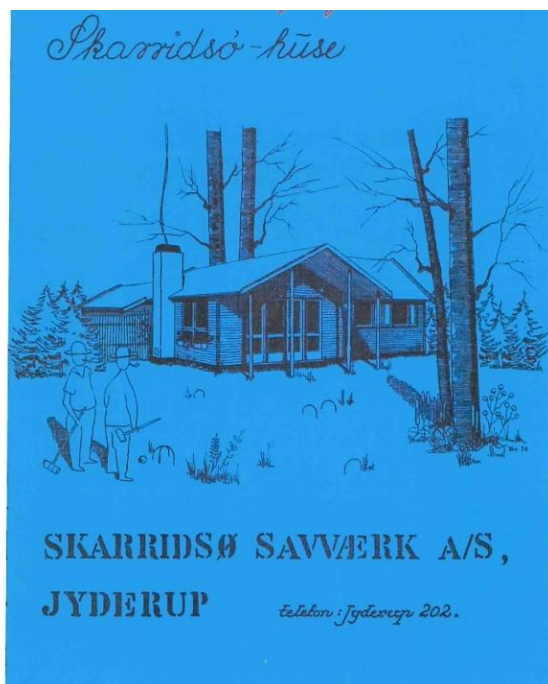
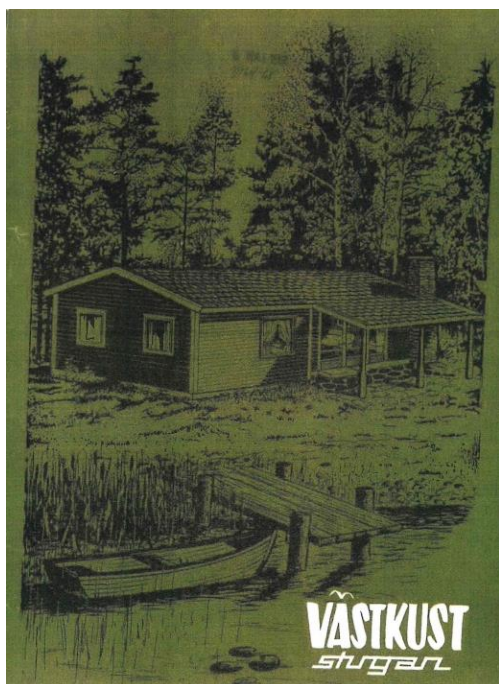
Regionale variationer

I lighed med såvel hovedstadsmetropolens enkelte byenheder som regionalt i hele byregionen, blev dens sommerhusbyer i den første efterkrigstid kendetegnet af markante regionale forskelle for så vidt bebyggelsens karakter og sociale sammensætning og fordelingen af de mest udbredte typesommerhuse (tabel 6).

Med den største andel af højindkomstlaget af større selvstændige og højere funktionærer i Kattegatkystens sommerhusbybælte og i nogen grad også i sommerhusbyerne i kystens fjerne bagland og ved Strøby Strand på Køge Bugt sydside, blev efterkrigstidssommerhusene her både større og mere veludrustede end i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer som helhed. Det blev da også her, at de dyrere typesommerhuse og mere luksuøse Safarihuset og Smidstrup Huset gennemsnitligt blev mere udbredte, mens de prisbillige fra Jeppesens Savværk, Ganløse Huset og Tårnbyhuset forekom i et langt mindre omfang.

Modsat sommerhusbyerne i Hornsherred, hvor disse billigere typesommerhuse fik en langt større udbredelse som følge af den større andel af førstegangssommerhusejere, som de lavere og mellemste indkomstgrupper af arbejdere, øvrige funktionærer og mindre selvstændige her udgjorde. En social sammensætning af denne ejergruppe, som bevirkede, at sommerhusene i Hornsherred blev de mindst og dårligst udrustede af husene i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer som helhed.

Mellem de to yderpunkter, som sommerhusbyerne i Hornsherred og ved Kattegatkysten repræsenterede, placerede sommerhusbyerne ved Roskilde Fjords nord- og østside sig. Her blev både sammensætningen af førstegangssommerhusejere, sommerhuskvalitet og -størrelse og fordelingen typesommerhuse mere jævn, og lagde sig i højere grad tættere på gennemsnitsfordeling i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer.²¹

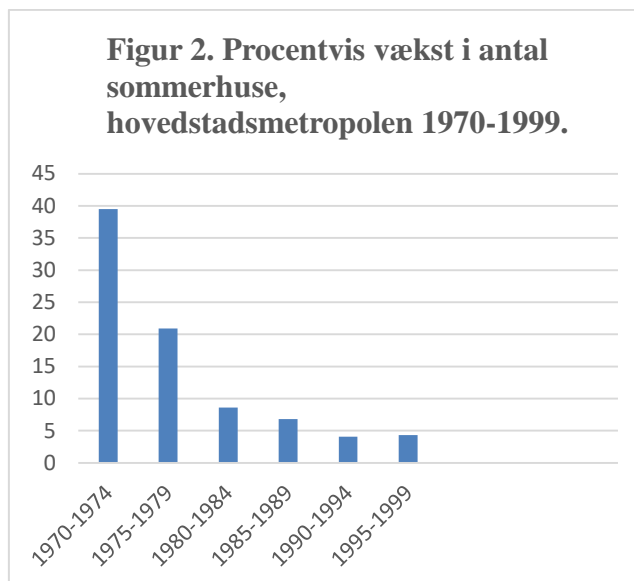
Til venstre forside på salgsbrochure fra Västkost Stugan i 1965 (Västkost Stugan AB). Til højre forsiden af Skarridsø Huses salgsbrochure fra 1962 med firmaets største typesommerhus: Et vinkelformet hus på 63 m² (Gribskov Kommune digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>).

Tilbageslag

Blev 80,8 procent af efterkrigstidens samlede volumen på over 40.000 nye sommerhuse i hovedstadsmetroolen, svarende til 1.427 sommerhuse pr. år, rejstes i den første del af perioden mellem 1950 og 1973, opførtes de resterende 19,2 procent i dens sidste del, 1974-1990. Med alene nye 7.800 nye sommerhuse eller 487 pr. år, betegnede den sidste efterkrigstid dermed et massiv fald i tilvæksten af nye sommerhuse i byregionen. Allerede i perioden 1970-1974 blev væksten en del lavere end i 60'erne for i de tre følgende femårsperioder at falde yderligere og i de to femårsperioder i 90'erne at stagnere på omkring 3-4 procent (figur 2). Et tilbageslag, der havde sine samfundsmæssige forudsætninger, og fik betydelige konsekvenser for såvel sommerhusbyernes karakter som typesommerhusbranchen.

Ændrede forudsætninger

Med olieforsyningskrisen og den forstærkede økonomiske globalisering, der i stigende grad yderligere konkurrenceudsatte industrien og andre byerhverv, blev den sidste efterkrigstid og det meste af 90'erne kendetegnet af tilbagevendende kriser. Den deraf følgende stigende arbejdsløshed og vigende realindkomst bragte hovedstadsmetropolen i stagnation, og decimerede også det økonomiske grundlag for det marginale forbrugsgode, sommerhuset udgjorde.

Kriserne manifesterede sig i en langt svagere økonomisk vækst end i den første efterkrigstid, år med negativ vækst og realindkomstnedgang og dermed tillige i en svagere vækst i rådighedsbeløbet og det samlede konsum (tabel 10-11). Med den heraf følgende mindre vækst i det private forbrug forrykkedes forbrugssammensætningen på ny (tabel 12).

Selv om andelen af basale livsforbrugsnødheder, fødevarer, beklædning m.m., forsat kom til at udgøre en mindre andel i det samlede forbrug, øgedes i nogle af de værste kriseår mellem 1976 og 1987 bolig- og opvarmningsudgifternes andel som følge af et stigende renteniveau og de kraftigt stigende oliepriser. På nær andet konsum, førte det mindre økonomiske råderum og de højere bolig- og opvarmningsudgifter, til at de øvrige poster i forbrugssammensætning kom til at indgå med mindre andele i perioden. Mest markant for boligudstyr og fritid m.m., hvorunder også et sommerhus nu henregnedes, og i nogen grad transport, hvor tendensen til at køre mindre i privatbilen og levetidsforlænge den blev mere udtalt.

Tabel 10. Årlig vækst i procent af Rådighedsbeløb og konsum i faste priser

	Rådighedsbeløb	Konsum
1970-1979	2,3	1,8
1980-1989	0,9	0,8

Kilder: Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks historie, bd. 9, 1985, s. 89 og 91 og Statistisk tiårsoversigt, 1990, s. 105.

Tabel 11. Pris- og lønudvikling, 1979-1989. Index: 1979=100

	1979	1989
Løn: Arbejdere	100	183
Løn: Privatansatte funktionærer	100	185
Løn: Offentligt ansatte funktionærer	100	181
Forbrugerpriser	100	216

Kilde: Statistisk tiårsoversigt, 1990, s. 52-53 og 57.

Tabel 12. Forbrugssammensætningen i procent, 1976-1987		
	1976	1987
Fødevarer og nydelsesmidler	24,3	20,2
Fodtøj og beklædning	6,1	5,6
Husleje, prioriteter, vedligehold m.m.	19,3	23,9
Brændsel, el, gas og varme	5,2	6,8
Boligudstyr m.m.	9,2	6,5
Medicin og lægeudgifter m.m.	1,7	2,0
Transport og kommunikation	16,7	16,1
Fritid, underholdning, undervisning m.m.	9,7	8,5
Andet konsum	7,8	10,4
Total	100	100

Anm. Tabellen kan ikke umiddelbart sammenlignes med ovenstående tabeller over den historiske forbrugssammensætning, da disse er arbejdet ud fra andre kriterier for forbrugets fordeling på de forskellige forbrugsposter.

Kilde: Statistisk tiårsoversigt, 1990, s. 54.

Tabel 13. Procentvis årlig tilvækst af antal sommerhuse, Danmark 1960-1990		
1960'erne	1970'erne	1980'erne
6,6	4,5	0,7

Kilder: Statistisk Årbog, 1968, s. 82, 1970, s. 82, 1973, s. 64, 1975, s. 72, 1978, s. 54, 1981, s. 64 og 1990, s. 262.

At den sidste efterkrigstids kriser i særlig grad førte til en nedprioritering af besiddelsen af et sommerhus, kom til udtryk i en national langt lavere vækst i sommerhusbyggeriet og sammensætningen af familiernes erhvervelse og besiddelse af varige forbrugsgoder (tabel 13 og 14)

Antallet af familie med et sommerhus øgedes således i perioden 1974-1989 alene med 8 procent, hvorved forsat kun ni procent af de danske familier rådede over et sådant gode. Til gengæld prioriteredes besiddelsen af en ejerbolig, bil og elementært udstyr til helårsbogen, køleskab, vaskemaskine, tv, telefon, højere. Højest prioriteredes i perioden mere avancerede hårde hvidevarer, opvaskemaskine og dybfryser, og tidens nye produkter til hjemmet: Video og senere hjemmecomputer. I krisen lys prioriteredes helårsboligen og varige forbrugsgoder til denne højere end en sekundær fritids- og feriebolig. Et tydeligt bevis på, at sommerhusbesiddelse var et yderst marginalt forbrugsgode, der var afhængig ikke bare af den enkeltes husstandsindkomstniveau, men også af konjunkturførløbet.

Stagnation og ulighed

Ligesom i hele hovedstadsmetropolen kom den sidste efterkrigstid til at repræsentere en stagnationsperiode for dens sommerhusbyer, der på samme tid fik en anden social sammensætning.

Sommerhusbyerne

Da der i spekulativ forventning om en lang periode med vedvarende tilvækst i sommerhusbyggeriet i hovedstadsmetropolens sommehusbyer i den første efterkrigstid var udstykket langt flere grunde end, der nåede at blive bebygget inden den sidste efterkrigstids tilbageslag i sommerhusbyggeriet indtraf, kunne periodens begrænsede tilvækst i sommerhusbyggeriet uden problemer holdes inden for disse bymæssige rammer. I det attraktive sommerhusbybælte ved Kattegatkysten var der tidligt i den første efterkrigstid, og inden offentlige myndigheder i videre omfang ved den stedlige delregionale fredningsplan og konkrete fredninger op gennem 60'erne her inddæmmede sommerhusbyspredningen, udstykket så rigelige arealer, at disse kunne opsuge en betydelig del af den sidste efterkrigstids sommerhusbyggeri (tabel 4)

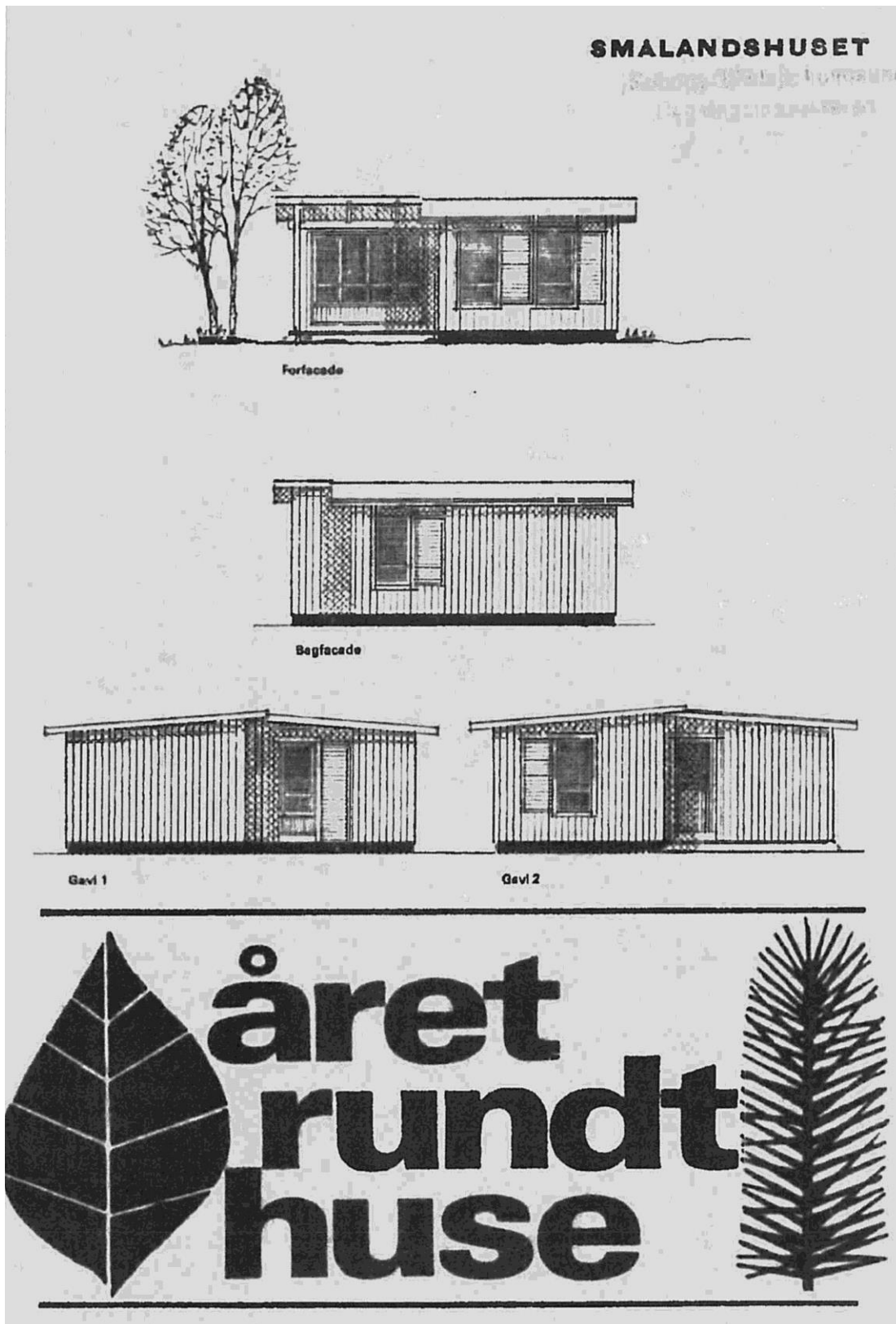
Mens kystens sommerhusbyer tegnede sig for 54 procent af den første efterkrigstids sommerhuse, blev de i den sidste efterkrigsperiode således i stand til at opsuge tæt ved 60 procent af dennes sommerhusbyggeri. Da myndighedernes regionale planindgreb overfor sommerhusbyspredningen, belært af de historiske erfaringer fra Kattegatkysten, havde været mere udtalte i andre af dele af hovedstadsmetropolens åbne land, kom sommerhusbyerne i Hornsherred i forhold til den første efterkrigstid alene til at opsuge samme andel af den sidste periodes sommerhusbyggeri. I de tidligere bebyggede sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens øvrige opland og dem ved Roskilde Fjords nord- og østside havde bebyggelsesopfyldningen i den første efterkrigstid endda været så stor, at disse sommerhusbyers andel af den sidste efterkrigstids sommerhusbyggeri blev langt mindre end i den forudgående periode.²²

Tabel 14. Antal familier og antal familier i besiddelse af varige forbrugsgoder, 1974-1989

	Tilvækst. Index: 1974=100		Procentandel	
	1974 ¹	1989	1974 ¹	1989
Antal familier				
	100	111		
Antal familier med varige forbrugsgoder				
Ejrbolig	100	128	48	55
Sommerhus	100	108	9	9
Personbil	100	128	52	60
Vaskemaskine	100	158	46	66
Opvaskemaskine	100	284	9	23
Farve fjernsyn	100	119	86	92
Video	100 ²	379	8 ⁴	30
Telefon	100	168	61	93
Køleskab	100	138	78	97
Dybfryser	100	208	45	85
Hjemmecomputer	100 ³	140	8 ⁵	12

Anm. 1: Se efterfølgende tabelnoter. 2: Basisår: 1982. 3: Basisår: 1987. 4: 1982. 5: 1987.

Kilder: Statistisk tiårsoversigt, 1990, s. 54. Statistisk Årbog, 1988, s. 171.

FDB stod gennem virksomheden Tectum for import af forskellige typesommerhuse fra Skandinavien. Her salgsbrochuren for et af dem: Det svenske Smålandshuset, som opførtes på en grund i sommerhusbyen Munkerup i 1963 (Gribskov Kommune digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>)

Øget ulighed

Udvikledes hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i den sidste efterkrigstid sig inden for allerede givne rammer, undergik de med periodens ændrede økonomiske forudsætninger for sommerhusbyggeri – og erhvervelse evidente forandringer for så vidt byernes sociale sammensætning. Antagelig ved periodens handler med eksisterende sommerhuse, men i hvert fald dokumenteret for så vidt førstegangsejere af nye sommerhuse.²³

Mens den sociale sammensætning af disse førstegangsejere i den første efterkrigstid var blevet udjævnet en smule, blev den i den sidste del af efterkrigstidsperioden således præget af større ulighed (tabel 15). Efter at andelen af førstegangsejende arbejdere af nye sommerhuse i den første efterkrigstid var steget, på trods af arbejderklassens mindre andel af erhvervsbeskæftige i hovedstadsmetropolens, reduceredes arbejderens andel af denne ejergruppe i den sidste efterkrigstid parallelt med klassens mindre andel af erhvervsbeskæftigende for at lægge sig på samme lave niveau som i perioden før midten af århundredet.

Selv om andelen af førstegangsejere af nye sommerhuse fra laget af øvrige funktionærer på samme tid øgendes med ti procent, faldt de mindre selvstændiges andel af samme ejergruppe så meget, at andelen af de to mellemindkomstlag i ejergruppen kun forøgedes med fem procentpoint. Samlet reduceredes andelen af førstegangsejere af nye sommerhuse fra de lavere og mellemste indkomstlag af arbejdere, øvrige funktionærer og mindre selvstændige i den sidste efterkrigstids sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens således med to procent, mens andelen fra de høje indkomstlaget af større selvstændige og højere funktionærer forøgedes med denne procentsats.²⁴

Tabel 15. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i hovedstadsmetropolens, 1974-1990, og i hovedstadsmetropolens, 1970 og 1990						
Stilling	Sommerhusejere, 1974-1990		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede befolkning			
			1970		1990	
			Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	7,4					
Mindre selvstændige	11,7					
Selvstændige, total		19,1	7,1	9,5	8,1	7,7
Ledende funktionærer	10,3					
Akademisk uddannede funktionærer	7,6					
Højere funktionærer, i alt	17,9					
Øvrige funktionærer	51,9					
Funktionærer, total		69,8	42,6	44,6	59,4	63,8
Faglærte arbejdere	10,6					
Ufaglærte arbejdere	0,5					
Arbejdere, total		11,1	50,0	44,1	32,5	28,5
Total	100	100	100	100	100	100

Anvendt materiale, se note 3 og Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 144.

Markedets usynlige hånd

For det store antal typesommerhusproducenter- og importører, der var opstået med den første efterkrigstids sommerhusboom, førte den sidste periodes langt mindre nybyggeri af sommerhus til

en alvorlig krise. Hertil føjede sig, at den større ulighed i sammensætningen af førstegangsejere ændrede sommerhusefterspørgslen i retning af større, mere veludrustede og dermed også dyrere typesommerhuse.

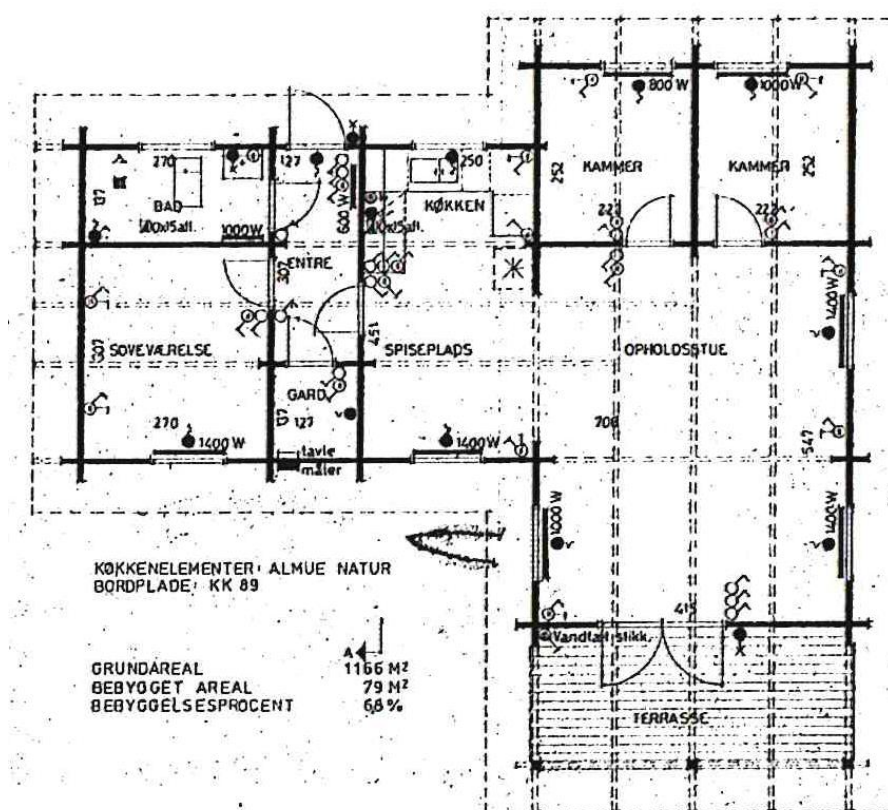
Eneste formildende omstændighed i forhold til disse ændrede konjunkturelle og strukturelle vilkår for typesommerhusbranchen blev, at selvbyggeri blev mindre udbredt, og at de små og mellemstore håndværksmester blev de helt store tabere i byggeriet af den sidste efterkrigstids nye sommerhuse i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer. Mens håndværksmestrenes andel heraf i den første efterkrigstid udgjorde en fjerdedel, reduceredes den i den sidste periode ti en syvendedel. Da de arkitektegnede andel af periodens sommerhusbyggeri kun forøgedes minimalt, blev der således plads til, at typesommerhuset kunne øge sin andel fra 55 procent i den første efterkrigstid til 69 procent i den sidste del af periode.²⁵

Udrensning og koncentration

I dette relativt større, men forandrede og i volumen langt mindre marked gav dettes usynlige hånd særdeles gode betingelser for de velbyggede, populære, i udtryksform særegne og forholdsvis dyre typesommerhuse fra Kalmar Husene (tabel 16). Med 14 procent af samtlige nye typesommerhuse blev Kalmar Husene de mest udbredte i den sidste efterkrigstid. Efterfulgt af også i den første efterkrigstid stærkt forekommende og stadig relativt dyre Västkost Stugan og Skarridsø Huse, der med knapt 10 og 9 procent tegnede sig for de anden- og tredjemest udbredte nye typesommerhuse. Mens det store og velkonsoliderede svenske firma, der stod bag Västkost Stugan, styrkede sin position som leverandør af typesommerhuse til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, klarede Skarridsø Husene efter en betalingsstansning i 1974 sig alene ved at blive drevet videre af medarbejderne i årrække indtil MSH Huse i 1980 overtog produktionen og senere tillige påtog sig fremstillingen af de huse, Jeppesens Savværk havde stået bag.

Blandt de fjerde mest solgte havde Frinees Huset, der også havde rødder i den første efterkrigstids sommerhusbyer, med knapt 8 procent af den sidste efterkrigstids nye typesommerhuse overtaget Skarridsø Husenes plads, mens velkendte, men i samtiden lidt altmodisch Myresjö Huset var rykket ned på femtepladsen med godt seks procent. I blandt de øvrige mest udbredte nye typesommerhuse, der hver indgik med 3-5 procent af disse, forekom fra den første efterkrigstid tillige Trelleborg Hus, Scanda Huse og Anneberg Hus.

Tabel 16. Procentvis fordeling af de ti største producenter af typesommerhuse til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 1974-1990	
Kalmar Husene	13,9
Västkost Stugan	9,6
Skarridsø Huse	8,9
Friness Huset	7,5
Myresjö Huse	5,6
Høm Huse	4,8
EBK Huse*	4,6
Anneberg Hus	4,6
Trelleborg Huse	4,5
Scanda Huse	2,8
Andre	33,2
Total	100
*: Oprettet i den sidste efterkrigstid.	
<i>Anvendt materiale, se note 3.</i>	

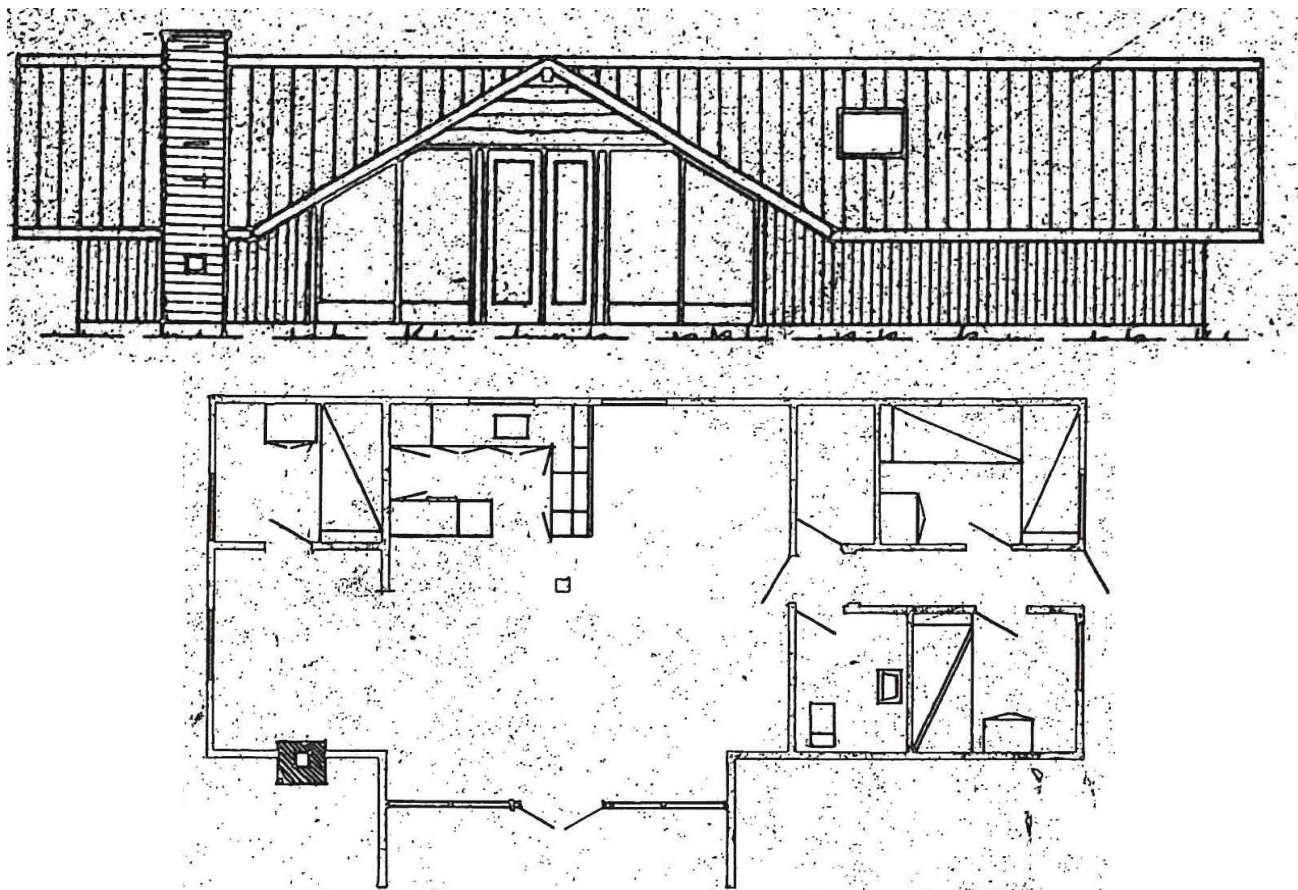
Et af Høm Husene i sommerhusbyen i Gershøj i 1978. Firmaet havde også rødder tilbage i den første efterkrigstid, men slog mere igennem i den sidste del af perioden med de robuste blokhuse (Frederikssund Kommune, digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>)

Derimod gled de i denne periode ganske udbredte typesommerhuse fra Tectum sammen med de prisbillige fra Jeppesen Savværk, Ganløse Huset og Tårnby Huset ud af den sidste efterkrigstids topti-bestsellerliste, der til gengæld kom til at omfatte Høm Huse og EBK Huse. Høm Huse forekom også i typesommersommerhusudgaver i den første efterkrigstid, men ikke i et sådan omfang, at de placerede sig blandt de ti de mest forekommende i hovedstadsmetropolen. EBK Huse, der blev en af den sidste efterkrigstids større typesommerhusproducenter, blev oprette i 1976 i Slagelse og fremstillede siden på landsplan 3.000 sommerhuse på mellem 70 og 80 m². Af de større producenter af typesommerhuse, der etableredes i den sidste efterkrigstid, blev den i 1988 oprettede virksomhed Planet Huse, der med produktionssted i Ribe, siden kom til at rejse 2.000 huse på landsplan, hvoraf dog ingen af disse blev repræsenteret i periodens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen.

Som i alle andre dele i en kapitalistisk markedsøkonomi førte krisen i typesommerhusbranchen til en ubønhørlig udrensning af markedets svageste. Den hårdere konkurrence udslættede således i et stort antal den første efterkrigstids store antal mindre typesommerhusproducenter – og importører, der havde leveret til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer. Med denne koncentration i erhvervet reduceredes det samlede antal virksomheder til 39 i den sidste efterkrigstid mod 67 i den første del af perioden.

Blandt de 29, der ikke kom med i den sidste efterkrigstids toptibestsellerliste i hovedstadsmetropolen, indgik som før angivet i stærkt decimeret form huse fra fire af den første efterkrigstids store producenter af typesommerhuse samt huse fra 19 andre mindre, der heller ikke opnåede en placering på denne periodes bestsellerlisten (tabel 17). Af de nævnte 29 var syv producenter opstået i den sidste efterkrigstid. En følge af at reduktionen af den første efterkrigstids små og mange virksomheder på området havde levnet plads til, at den sidste efterkrigstids ikke

bestsellersnoterede typesommerhusleverandører, trods periodens markant mindre sommerhusbyggeri, i gennemsnit hver kom til at stå for i gennemsnit 62 huse, mod 55 i den første efterkrigstid, af den tredjedel af periodens typesommerhuse, der ikke tilvejebragtes af listens ti store aktører.²⁶

Også Kalmarhuset havde rødder i den første efterkrigstid, men det blev først i den sidste del af perioden, at det blev særdeles udredt. Her et af de karakteristiske huse i sommerhusbyen Gershøj i 1978. (Frederikssund Kommune, digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>).

Tabel 17. Øvrige producenter af typesommerhuse til hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, 1974-1990		
Jeppesens Savværk	Fribo Huset	Åbo Byg*
Tectum	Anni Huset*	ETO Sommerhuse
Møllebæk Hus	Safari Huset	Smidstrup Huset
Ganløse Huset	Liljehuset	Friberg Hus
Viksjø Hus	GNT Huse	H+H Gasbeton
Tønder Hytter	AM Huset	GM Huse
Pernille Huset*	Ringkøbing Husene *	Rævbæk Huset
Seets Huset	Toppeved Fritidshuse*	Møllegården
Rex Huset*	Møllebæk Huse	Trybo Typehuse
BMF Fritidshuse	Planet Huse*	
*: Oprettet i den sidste efterkrigstid.		
Anvendt materiale, se note 3.		

Kvalitative opgraderinger

Med en kombination af den noget større andel af førstegangsejere af ny sommerhuse, som de højere indkomstlag opnåede i den sidste efterkrigstid og den fortsatte teknologiudvikling, der kendetegnede bygge- og anlægssektoren, opnåede periodens sommerhusbyggeri et så signifikant løft, at det på alle parametre for sommerhusstandard hævede sig signifikant i forhold den første efterkrigstid sommerhuse og efterhånden kom op på næsten samme niveau som enfamiliehuset (tabel 18). En proces som typesommerhusleverandørerne med de nævnte mere end to tredjedele af periodens sommerhusbyggeri i udstrakt grad materialiserede.

Det nye sommerhuse i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i den sidste efterkrigstid blev således i gennemsnit 20 m² større, rummede en større andel med fire eller flere værelser, fuldisoleredes i 96 procent af tilfældene og udrustedes i et større omfang med en skorsten; muret eller et aftræksrør af metal. En forsvindende del opførtes på piller og var ikke udrustet med toilet, mens 86 procent havde badefaciliteter. Alle havde indlagt vand og var tilsluttet spildevandsafledning i form af sivebrønd, septiktank eller offentlig kloak. At en større del opførtes i træ var ikke udtryk for en ringere kvalitet, men en reaktion mod den første efterkrigstids ganske udbredte gasbetonsommerhuse, der ofte ikke blot var uskønne, men ikke havde sommerhusets karakter.²⁷

Tabel 18. Parametre for sommerhusstandard i hovedstadsmetropol, 1974-1990

Rumfordeling i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. Rum	Total
	7,5	51,5	29,7	11,3	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	86,2 procent med bad.	
	1,8	98,2	100	Alle med køkken	
Areal:	Mellem 31-162 m ² . Gennemsnit 70,1 m ² / 95,5 procent fuldisolerede				
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
91,6	8,4	100	69,3	30,7	100
Opført på, procentfordeling:		Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:	
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
0,8	99,2	0,0	100	0,0	100
<i>Anvendt materiale, se note 3.</i>					

Sammenfatning

Med den første efterkrigstids økonomiske vækst, stigende realindkomster og kortere arbejdstid skabtes forudsætningen for et variabelt sommerhusboom og muligheden for, at større befolkningsgrupper i ferie- og fritid kunne søge ud af den stadig mere fortættede og ekspanderende hovedstadsmetropol for i et sommerhus at udleve forskellige former for friluftsliv. Sommerhusbyer blev dermed stærkt udbredte ved metropolens kyst-, fjord- og søbredder, og fik i langt højere grad

end det fåtal, der var opstået i mellemkrigstiden og 40'erne, bymæssig karakter med et selvstændig erhvervsliv, el- og vandforsyning og spildevandsafledning.

Med den første efterkrigstids sommerhusboom skabtes samtidig grundlaget for, at produktion og import af typesommerhuse blev en ny branche i bygge- og anlægssektoren. En branche som blev en del af den første efterkrigstids nye hjemmemarksbaserede forbrugsvarerindustri, og som denne kendetegnedes af række store og større producenter og en underskov af mindre virksomheder. Da typesommerhuset udgjorde mere end halvdelen af det samlede sommerhusvolumen i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, var det med dets bagvedliggende moderne byggeteknologiske grundlag sammen med periodens stærkt forøgede samfundsmæssige indkomst og lokalkommunernes samtidig forstærkede regulering sommerhusbebyggelsen med til at bidrage til det kvalitative løft, som sommerhusbyggeriet for såvel størrelse som udrustning opnåede i den første efterkrigstid.

Da et sommerhus var et yderst marginalt varigt forbrugsgode, førte den sidste efterkrigstids tilbagevendende kriser til voldsomt fald i antallet af nye sommerhuse, men også til forandringer i karakteren af de sommerhuse, der efterspurgtes i perioden. For typesommerhusbranchen med den konsekvens at markedets usynlig hånd godt og grundigt ryddede ud i det store antal mindre virksomheder, der havde slået sig op på den første efterkrigstids sommerhusboom.

Til gengæld fik de tilbageværende af disse mulighed for at producere den større del af den relativt større mængde af typesommerhuse, der ikke fremstilledes af de store producenter i branchen. Af disse fortsatte i den sidste efterkrigstid en del af dem, der var opstået i den første efterkrigstid med en anden fordeling af mængden af producerede typesommerhuse, mens nye kom til som følge af en større efterspørgsel på større og mere veludrustede sommerhuse. En udløber af at de højere indkomslag af større selvstændige og højere funktionærer, som konsekvens af krisens relativt mindre samfundsmæssige indkomst, på ny kom til at udgøre en endnu større andel af den sidste efterkrigstids førstegangsejere af nye sommerhuse. Faktorer, der forandrede den sociale og bebyggelsesmæssige karakter af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i den sidste efterkrigstid.

Trods det decimerede sommerhusbyggeri i den sidste efterkrigstid, kom det sammen med den første efterkrigstids sommerhusboom og de sommerhuse, der var opført inden århundredes midte og ikke var overgået til helårsbeboelse, til at bidrage til, at hovedstadsmetropolens sommerhusvolumen i 1990 nåede omkring 45.000 huse. Det svarede til knapt en fjerdedel af Danmarks samlede antal sommerhuse, men indikerede, i betragtning af at hovedstadsmetropolens folketal dette år udgjorde over en tredjedel af landets befolkning, at byregionens sommerhusbyer ikke havde været i stand til at opsuge det antal sommerhuse, som dens befolkning havde behov for i efterkrigstiden.²⁸

Misforholdet mellem hovedstadsmetropolens vidtstrakte bymæssigt bebyggede områder og de tilbageværende relativt begrænsede arealer i dets åbne land og det forhold, at offentlige myndigheder særlig fra 60'erne af hensyn til almenhedens adgang til rekreative områder i stigende omgang regionalt forsøgte at inddæmme sommerhusbyspredningen, medvirkende til, at der i efterkrigstiden opstod meget store sommerhusbyer i Østdanmark uden for metropolens område. Særlig ved Odsherreds vestkyst ud til Sejerø Bugt, ved Store Bælt, Karrebæksmunde og Marielyst ved Falsters østkyst opstod der i efterkrigstiden store sommerhusbyer, hvortil kom det store antal samtidige større og mellemstore sommerhusbyer på det øvrige Sjælland uden for hovedstadsmetropolens område, Lolland, Falster og Møn. Overalt i sommerhusbyerne i Østdanmark uden for hovedstadsmetropolens område blev sommerhusejere med bopæl i metropolens og typesommerhuse også dominerende.²⁹

Litteratur

- Bro, Henning: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion. Regionale rammebetingelser for det danske hovedstadsområdes udvikling til en byregion 1850-1990, 2020. [Doktordisputats under endelige bedømmelse af bedømmelsesudvalg, under Aarhus Universitet].
- Bro, Henning: Bogøs sommerhusområder i Bogøs historie, 2020.
- Bro, Henning: Sommerhusbyen. Sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol, 2020 [Endnu ikke publiceret bogmanuskript]
- Coopock, J.T. (red): Second homes – curse or blessing, 1977
- Dahlkild, Nan: Fra sommervilla til feriehytter, Byplanhistoriske Noter, nr. 23, 1991.
- De kulturhistoriske interesser i landskabet, 1997.
- Haldrup, Michael: Laid-Back Mobilities: Second-Home Holidays in Time and Space, *Tourism Geographies*, 6:4, 2002.
- Hjalager, Anne-Mette: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009.
- Jaakson, R: Second-home domestic tourism i *Annals of Tourism Research*, nr. 13, 1986.
- Johansen, Hans Christian: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks historie, bd. 9, 1985
- Kirkegaard Larsen, Jacob R: Family holiday homescapes, Ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet, 2012.
- Müller, Dieter K: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity i *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7:3, 2007, s. 194.
- Sommerhuse ved Limjorden (Red.: Line Vestergaard Knudsen), 2017.
- Sommerhuset – fødsel og opvækst, Byplanhistoriske Noter, 25, 1991.
- Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018.

Trykte kilde

- Statistisk Årbog for København, Frederiksberg m.m., 1976.
- Levevilkår i Danmark 1976.
- Statistisk tiårsoversigt, 1990.

Utrykte kilder:

Digitale byggesager: <https://www.weblager.dk/app>: Gribskov, Halsnæs, Hillerød, Frederiksund, Furesø, Egdal, Høje Taastrup og Lejre kommuner.

Digitale byggesager:

<https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyJ4Ijpb7fSwib2xWaWV3ZXJNb2R1bGUiOnt9fQ==&encodeName=b ase64><https://public.filarkiv.dk/217>: Helsingør Kommune.

Digitale byggesager: <https://public.filarkiv.dk/230#e=1&p=eyJvbnFZpZXdlck1vZHVzZSI6e319>: Rudersdal Kommune

Digitale byggesager: <https://byggesagsarkivet.roskilde.dk/#/>: Roskilde Kommune

Digitale byggesager: <https://stevns.dk/borger/bolig-byggeri/digitalt-byggesagsarkiv>: Stevns Kommune.

Andre digitale kilder:

<https://www.berlingske.dk/bolig/typehuse-fra-a-til-z>

<https://classic.samvirke.dk/node/283548> <https://classic.samvirke.dk/magasin-artikel/tips-fra-tectum-4>

<https://cvrapi.dk/virksomhed/dk/safari-hus-aps/31304717>

<https://www.hoemhuse.dk/> <https://typehuse.dk/hoem-huse>

<https://vafo.dk/artikel/husene-har-hans-navn>

<http://nytsommerhuse.blogspot.com/>

Noter

¹ På nær en kort kulturhistorisk oversigtsfremstilling fra 1997 og et historisk-etnografisk værk fra 2017, der indgående behandler sommerhusområderne i det vestlige Limfjords-område i mellem- og efterkrigstiden, er litteraturen om de danske sommerhusbyers historie indskrænket til et mindre antal arkitektur- og byplanhistoriske, ofte kultursociologisk vinklede, bidrag. [jf. De kulturhistoriske interesser i landskabet, 1997, s. 291-307. Væk fra hverdagen. Sommerhuse ved Limjorden (Red.: Line Vestergaard Knudsen), 2017. Nan Dahlkild: Fra sommervilla til feriehytter, Byplanhistoriske Noter, nr. 23, 1991. Sommerhuset – fødsel og opvækst, Byplanhistoriske Noter, 25, 1991. Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018]. Særlig som en udløbet af den internationale turismeforskning, har sommerhusbyer historie derimod i et mere globalt perspektiv fået en mere indgående behandling, og det er her en central konstatering, at denne byform blev særlig udbredt i de nordiske lande. [Jf. bl.a. R. Jaakson: Second-home domestic tourism, Annals of Tourism and Research, nr. 13, 1986, s. 367-391. Gunther Tress: Development of Second-Home Tourism in Denmark, Scandinavian journal of hospitality and tourism, 2:2, 2002, s. 109-122. Michael Haldrup: Laid-Back Mobilities: Second-Home Holidays in Time and Space, Tourism Geographies, 6:4, 2002, 434-453. Kirkegaard Larsen: Family holiday homescapes, 2012, s. 60-65 of 189-202. Dieter K. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 194-198. J.T. Coopock (red): Second homes – curse or blessing, 1977, s., 11, og 35-46.]

² Artiklen er en udløber af det forfatterens igangværende forskningsprojektet: ”Sommerhusbyen.

Hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstid”. Projektet har til formål at belyse baggrunden for og forløbet af sommerhusbydannelsen i hovedstadsmetropolens åbne land i det 20. århundrede, de samfundsmæssige negative sideeffekter, den voldsomme sommerhusbyspredning medførte og de foranstaltninger, myndighederne ud for almenhedens interesser tog i anvendelse for at inddæmme denne udfordring.

³ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 23.

⁴ Bro: Sommerhusbyen, 2020, Del I.

⁵ Bro: Sommerhusbyen, 2020, Del II.

⁶ Digitale byggesager: <https://www.weblager.dk/app>: Gribskov, Halsnæs, Hillerød, Frederiksborg, Furesø, Egdal, Høje Taastrup og Lejre kommuner. Digitale byggesager:

<https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyl4Ijp7fSwib2xWaWV3ZXJNb2R1bGUiOnt9fQ==&encodeName=base64https://public.filarkiv.dk/217>: Helsingør Kommune. Digitale byggesager:

<https://public.filarkiv.dk/230#e=1&p=eyJvbFZpZXdlck1vZHVvZSI6e319>: Rudersdal Kommune. Digitale byggesager: <https://byggesagsarkivet.roskilde.dk/#/>: Roskilde Kommune

Digitale byggesager: <https://stevns.dk/borger/bolig-byggeri/digitalt-byggesagsarkiv>: Stevns Kommune

⁷ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 576-578.

⁸ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 685.

⁹ Statistisk Årbog for København, Frederiksberg m.m., 1976, s. 321.

¹⁰ Jf. litteratur som motivationskomplekset omkring sommerhuserhvervelse og -besiddelse: R. Jaakson: Second-home domestic tourism, Annals of Tourism and Research, nr. 13, 1986, s. 367-391. Coopock (red): Second homes – curse or blessing, s. 119-138. Kirkegaard Larsen: Family holiday homescapes, 2012, s. 356. Dieter K. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 194. Hjalager: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009, s. 14-15.

¹¹ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, 1985, s. 19-100.

¹² Anvendt materiale, se note 3.

¹³ For de enkelte købere uden kendskab til de lokale forhold ofte med den personlige ubehagelige overraskelse ved at konstatere at den erhvervede sommerhusgrund i vinter- og forårsmånederne blev oversvømmet og dermed var uanvendelig. Det til afsnittet anvendt materiale se note 11.

¹⁴ Anvendt materiale, se note 3.

¹⁵ Anvendt materiale, se note 3.

¹⁶ Anvendt materiale, se note 3.

¹⁷ Anvendt materiale, se note 3.

¹⁸ Anvendt materiale, se note 3 samt: Sommerlandets arkitektur, 2018, s. 216-220 og

<https://www.berlingske.dk/bolig/typhuse-fra-a-til-z> <https://classic.samvirke.dk/node/283548>

<https://classic.samvirke.dk/magasin-artikel/tips-fra-tectum-4>

<https://cvrapi.dk/virksomhed/dk/safari-hus-aps/31304717>

<https://www.hoemhuse.dk/> <https://typhuse.dk/hoem-huse>

<https://vafo.dk/artikel/husene-har-hans-navn>

<http://nytsommerhuse.blogspot.com/>

¹⁹ Anvendt materiale, se note 3.

²⁰ Anvendt materiale, se note 3.

²¹ Anvendt materiale, se note 3.

²² Anvendt materiale, se note 3.

²³ Den sociale forandringer i den sociale sammensætning af sommerhusejerggruppe ved periodens handler med sommerhuse er ikke analyseret, men det antages, at denne fik samme karakter, som ved sammensætningen af førstegangsejere af nye sommerhuse.

²⁴ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, 1985, s. 88-92 og 97-100. Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 50 og 130-135.

²⁵ Anvendt materiale, se note 3.

²⁶ Anvendt materiale, se note 3 og <https://www.berlingske.dk/bolig/typhuse-fra-a-til-z>

²⁷ Anvendt materiale, se note 3.

²⁸ Anvendt materiale, se note 3.

²⁹ Disse sommerhusbydannelserne i det øvrige Østdanmark uden for hovedstadsmetropolen har ikke været genstand for forskningsbaserede undersøgelser. I litteraturen berøres de glimtvis, men et lille lokalstudie af sommerhusområder på Bogø, mellem Sjælland og Falster, viser at 92 procent af øens førstegangssommerhusejere i efterkrigstiden havde bopæl i hovedstadsmetropolen, og at typesommerhuset her udgjorde 80 procent af det stedlige sommerhusvolumen. Jf. Bro: Bogøs sommerhusområder, 2020.